

Міністерство освіти і науки України
Національний університет “Острозька академія”
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин
та національної безпеки
Кафедра історії ім. проф. М. П. Ковальського

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра
на тему:
«Українсько-польський конфлікт на Волині в роки нацистської окупації»

Виконав:
студент 2 курсу, групи МІ-61
спеціальності 032 Історія та археологія
освітньо-професійної програми
“Історія та археологія”
Ліхонін Владислав Миколайович
Керівник – доктор історичних наук, доцент
Смирнов Андрій Іванович
Рецензент – кандидат історичних наук, доцент
Шишкін Іван Геннадійович

Робота допущена до захисту
(протокол № 6 засідання кафедри історії від 06 грудня 2021 року

Завідувач кафедри історії
ім. проф. М.П. Ковальського: _____ Микола БЛИЗНЯК

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПЕРЕДУМОВИ ТРАГЕДІЇ.....	8
1.1 Міжвоєнна політика II Речі Посполитої.....	8
1.2 Пацифікація.....	11
1.3 Вбивство Б.Перацького.....	14
1.4 Організація українських націоналістів.....	16
1.5 Окаатоличення.....	19
1.6 Нищення церков на Холмщині.....	21
РОЗДІЛ 2. ПЕРЕБІГ ПОДІЙ.....	25
2.1 Терористичні дії польського підпілля щодо українців Холмщини.....	25
2.2 Співпраця поляків із радянськими партизанами.....	27
2.3 Польсько-українське протиборство в документах 1943 року.....	30
2.4 Вороги українського народу Холмщини.....	33
2.5 Спроба порозуміння.....	43
2.6 Поляки не випадкові жертви.....	47
2.7 Критика історичних візій про волинську трагедію в польській історіографії.....	59
ВИСНОВКИ.....	72
ДОДАТОК.....	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	78

Вступ

Актуальність проблеми. Історія нашої країни насичена багатьма трагічними подіями, як в давні часи так і в першій половині ХХ ст. Так як Україна стала повноцінно незалежною та суверенною державою в межах сучасних кордонів тільки наприкінці ХХ ст. На протязі багатьох віків Україна йшла до своєї незалежності шляхом боротьби за свою свободу зі своїми ворогами. У цій роботі піде мова про українсько-польські стосунки, які тягнуться з давніх часів і вони в основному мали багато трагічних сторінок. Одною такою трагічною сторінкою в українсько-польських відносинах була «Волинська трагедія», яка відбулась в 1943-1944 рр., пам'ять про яку закарбувалась у свідомості українського та польського народів. І яку кожна сторона інтерпретує по своєму. Представники різних політичних партій з обох сторін періодично виступають на різних суспільних акціях з заявами, використовуючи історичну пам'ять часто в своїх особистих політичних цілях далеких від історичної правди. Чим ставлять під загрозу врешті-решт позитивно налагоджені добросусідські відносини між нашими народами.

Про цей конфлікт почали говорити після розпаду СРСР. З'явилася можливість доступу до документів, до яких за часів тоталітарного режиму доступ ученим був заборонений і в даний час стало можливо правдиво трактувати історичні події. В Народній республіці Польща був більш м'якший нагляд комуністичної партії за науковцями тому наукові, громадські та партійні організації раніше почали займатися вивченням подій, які відбувалися на Волині в роки німецької окупації. За результатами досліджень польських науковців головними винуватцями в загибелі польських громадян були національні організації, які відстоювали свою свободу та боролися за незалежність. В даному випадку це були українські націоналістичні організації ОУН та УПА.

Історія вивчення проблеми. Польські науковці та дослідники постійно та односторонньо намагаються звинуватити український народ в

безпричинному та жорстокому винищенні польських громадян на Волині 1943-1944 рр. Але це погляд з одної сторони який не відповідає правдивим історичним фактам. Одним з таких прикладів є перша масштабна дослідницька праця Владислава та Єви Семашків, яка викликала неоднозначні відгуки серед українських та польських науковців. Поляки були в захоплені від праці та результатів проведеної роботи своїх колег, але українські науковці піддали працю критичному аналізу, в результаті якого було виявлено багато неточностей та перебільшень. Що врешті спонукало українських науковців до проведення дослідницької роботи по збору спогадів серед українських свідків тих трагічних подій, що на даний час залишилися в живих. Результатами цієї роботи стала публікація ряду статей, книг та науково-пошукових проектів. Українські краєзнавці Ярослав Царук та Іван Пушук провели перевірку фактів викладених в книзі Семашків і прийшли до висновку, що значна кількість фактів перебільшена та перекручена. Це поставило під сумнів авторитетність польського видання. На мою думку праця Владислава та Єви Семашко не може бути об'єктивною оскільки Владислав Семашко в роки війни був членом польського підпілля та Армії Крайової на території Володимирщини за таких обставин важко зберігати об'єктивність оцінки свідчень таких як він бійців польського підпілля, або навіть тих співвітчизників цивільних громадян, які ще під час війни визначились зі своїм відношенням до українських національних формувань.

Об'єктом дослідження є українсько-польські відносини.

Предметом дослідження є українсько-польський конфлікт на Волині в роки нацистської окупації.

Метою роботи є аналіз передумов і перебігу українсько-польського конфлікту на Волині в роки нацистської окупації.

Завданням роботи є: висвітлення причин, які призвели до трагічних подій на Волині та висвітлення перебігу подій та фактів збройного конфлікту, які спростовують однобічне бачення українсько-польського протистояння в польській історіографії.

Хронологічні рамки роботи охоплюють період німецької окупації Волині (1941 - 1944 рр.).

Територіальні межі дослідження відповідають етнографічним кордонам історичної Волині, тобто включають сучасні Волинську і Рівненську області, західну частину Житомирської, північ Тернопільської і Хмельницької областей України.

Методологія роботи. Основним принципом наукового дослідження роботи використаний принцип історизму. У роботі застосовуються такі загально наукові методи як аналіз та системний, загальноісторичні методи дослідження, такі як історико – структурний та конструктивно-генетичний, а також метод історичної реконструкції та метод періодизації.

Джерельна база. На тему польсько-українського збройного конфлікту на Волині у 1943-1944 роках на даний час написано та опубліковано багато дослідницьких робіт як зі сторони польських, так і українських дослідників. Першими почали досліджувати цю проблематику ще за комуністичних часів польські історики та науковці, яким комуністична партія не забороняла займатися цими дослідженнями. Також було видано у Лондоні 6-томний збірник «Армія Крайова у документах» а у Торонто почав видаватися «літопис УПА».

В Україні ця тематика набрала резонансу після публікації у 2000 році польськими істориками 2-томної праці Владислава та Єви Семашків «Геноцид українських націоналістів що до польської людності в Волині 1939-1945». Праця була написана на основі використання багатьох свідчень польських очевидців записаних через десятки років після трагедії. Висновком цього дослідженням стала одностороннє звинувачення ОУН та УПА у Волинській трагедії.

Цікавими джерелами щодо даної теми являються, як поперше це Березнева Конституція 1921р. «Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921», в якій визначалися права національних меншин більшість з яких

складали українці, порушення прав яких на протязі всього існування II Речі Посполитої і призвели до трагічних подій.

Значною працею являються спомини І.Кедрин-Рудницького Життя–події–люди: Спомини і коментарі, який прожив довге життя та був безпосереднім свідком та учасником трагічних подій подій, які спідкали Україну від початку I Світової до кінця II Світової війн.

Документи, опубліковані ще за радянських часів до яких відносяться мемуари відомих радянських командирів партизанських з'єднань та загонів таких як: С. Ковпака О. Федорова, Д. Медведєва та інших зібрані у збірці «Партизанская война на Украине. Дневники командиров партизанских отрядов и соединений. 1941-1944. »

Спомини та документи українських партизанів та командирів ОУН та УПА, які були опубліковані в багатотомному виданні «Літопис УПА» у старому і новому виданні. Спогади одного з керівників ОУН Миколи Лебеда УПА , представника уряду УНР в екзилі, отамана Т. Бульби-Боровця «Армія без держави. »

Заслужують уваги німецькі документи, які вносять корективи на українсько-польське протистояння, представлені в опублікованих В. Косиком збірках «Україна у Другій світовій війні у документах». Добірка досліджень, документів, спогадів зібраних у книзі «Волинь і Холмщина 1938-1947 років польсько-українським протистоянням та його відлунням» під редакцією Ярослава Ісаєвича та інші.

Структура й обсяг роботи. Кваліфікаційна робота побудована за тематично-хронологічним принципом і складається із вступу, двох розділів основної частини, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатку.

Розділ 1. ПЕРЕДУМОВИ ТРАГЕДІЇ

Польсько-українські відносини протягом усього міжвоєнного періоду були напруженими, а в окремі роки (початок 20-х та 30-ті роки) досягли критичних моментів. Починаючи з поразки ЗУНР у I польсько-українській війні 1918-1919 рр., та в результаті зради УНР на чолі з Симоном Петлюрою своїх союзників ЗУНР. Заради військової підтримки зі сторони Польщі проти більшовицької Росії УНР погодилась на передачу Польщі значної частини етнічних українських земель (Волинь, Галичина, Лемківщина, Надсяння, Холмщина, Підляшшя, Берестейщина). Унаслідок цього українці всупереч своїй волі, стали громадянами чужої держави. Далі УНР прогнала визвольні змагання і її армія перейшла на територію, так званого союзника, Польщі де її роззброїли та інтернували в табори де українських вояків утримували в жахливих умовах та відносились, як до тварин, а не до союзників. А згодом Петлюрі Польське керівництво запропонувало залишити межі Польщі оскільки було підписано мирний договір з більшовицькою Росією.

1.1 Міжвоєнна політика II Речі Посполитої

У 1920 році польська влада підписала військовий договір і військову конвенцію з Петлюрою, а також проігнорувала взяті на себе зобов'язання, які були ухвалені у Парижі на Конференції Ради Амбасадорів, що надасть Східній Галичині автономію (Волинь взагалі не згадували), а вийшло навпаки – розпочалася інтенсивна колонізація краю. Також Польською Конституцією 1921 року були гарантовані права національних меншин, які грубо були порушені. У 1924 році уряд Польщі прийняв два антиукраїнські закони: перший – значно обмежував в урядових закладах застосування української мови, судах та інших установах; а другий – проводив реформування системи освіти. Результатом застосування цих законів велика кількість шкіл західноукраїнських земель стали «утраквістичними», в яких здебільшого застосовувалась польська мова. Ці законоутворення, які застосувала польська влада до українського народу в основному знищили українську освіту.

Нова політика відновленої Польщі тепер була скерована на якнайшвидше інтегрування українських земель до складу польської держави. Незважаючи на обмеженість земельних ресурсів Волині, на ці землі почали заселяти «осадників» - 200 тисяч ветеранів війни і просто польських селян отримали на пільгових умовах землю серед українського етнічного населення. Земельна реформа польської держави спиралася на ідеологію історичної та культурної величі польської нації над національними меншинами і була спрямована на збільшення польського народу в Східній Галичині. В аграрному секторі економіки польська політика чітко розмежовувалася щодо провідної польської території і окупованих українських земель, «східних кресів». Дії до західноукраїнських земель, планувалося швидка колонізація, за допомогою якої мало б відбуватися посилення політичного та економічного впливу на окупованих землях. «Осадники» були призначені для створення підстави й легітимізації польської присутності у Західній Україні, стати опорою влади, посилити оборону кордонів «східних кресів».

В першу чергу завдання аграрної політики на «східних кресах» передбачали: передачу розparcelьованих земель польським осадникам; вирішення завдання аграрного перенаселення на корінних польських землях; збереження поміщицьких маєтків; отримання ваги довіри від поляків які проживали на цих землях без урахування економічної доцільності; інтеграція українських земель в єдину господарську структуру, але східно-галицьке село розглядалося, як резерв робочої сили й дешевої сільськогосподарської продукції. В наслідок цього на західноукраїнських землях склались надзвичайно складні соціально-економічні та національні відносини, які приводили до соціальних і міжнаціональних конфліктів.

Важке становище українського селянства було обтяжене високими податками, які були в тричі вищими, ніж на етнічних польських землях, а в порівнянні з довоєнним часом – зросли в два рази. Польська антиукраїнська аграрна політика поглиблювала кризу в аграрному секторі. Середні та дрібні селянські господарства в 30-х роках ХХ сторіччя ставали ще більше

збитковими та приречені на розорення. Поміщики використовуючи злидні українських селян здавали їм землю в оренду на тяжких кабальних умовах. Державна політика була направлена на знищення українського сільськогосподарського виробника. Низький рівень життя, безземелля, лихварство та інші соціально-економічні негаразди, спричиненні колонізаторською політикою Польщі на західноукраїнських землях, спричинювала масовий виїзд на еміграцію до центральної Америки та Європи.

Галичина в силу своєї економічної незахищеності та відсталості була дуже вразливою до криз, які в першу чергу стосувалися українського селянства. Польська влада в першу чергу дбала про захист економічних інтересів своїх осадників та землевласників. Колоністи мали великі субсидії та всесторонню державну підтримку, від цього всільській місцевості і закладався черговий конфлікт. В 1929 – 1933 рр. створилася економічна криза, яка призвела до зниження цін на продукцію, скорочення виробництва і втрату ринку, в наслідок чого зазнали збитків товарні галузі сільськогосподарського виробництва. У містах та селах зростає кількість безробітних, що приводило до загострення політичної ситуації на теренах. Криза підірвала основні галузі сільськогосподарського сектора і позбавила прибутків дрібних виробників села, насамперед європейських та українських. Політика Польщі щодо земельної колонізації українських земель із самого початку заклала конфлікт в економічну систему. Почали виникати польські господарства поблизу українських міцних господарств земельні наділи, яких були на околиці села й утворювали присілки чи хутори.

Таким чином, можна підвести такі підсумки, що уряд II Речі Посполитої в супереч своїм міжнародним зобов'язанням, почав проводити своїми органами влади переселення осадників на момент тимчасової окупації західноукраїнських земель. Політика Польщі призвела до низького економічного рівня життя сільського прошарку українського населення, спричинила безземелля та здвиги соціально-економічного прогресу на західноукраїнських землях. Натомість осадники отримали чи малі земельні

наділи та перетворилися на заможних землевласників, тим самим зміцнивши соціальний вплив II Речі Посполитої на Західній Україні.

1.2 Пацифікація

Пацифікація – це державна політика масових репресій, до українського населення Галичини, проведена урядом Польщі на чолі з головою уряду Ю.Пілсудським та міністром внутрішніх справ Ф.Славою-Складовським із застосуванням армії та поліції, що тривала з 16 вересня до 30 листопада 1930 року та охопила три східних воєводства, понад 450 місцевостей Галичини, одне – західне та м. Львів.

Причиною стали дії патріотично налаштованої молоді проти польської політики, яка велася проти українців. Польща рапортувала про спалені 62 житлових будинки, 87 stodol, 78 господарських будинків та 112 скирт збіжжя¹. Воно належало полякам, внаслідок численних антипольських акцій, поклавши відповідальність на українське підпілля – Організацію українських націоналістів (ОУН) та її бойовий підрозділ – Українську військову організацію (УВО), що і стало формальним приводом до пацифікації.

Керівництво проводу ОУН не відмежовувалось від причетності організації до терористичних акцій, як способу протесту проти антиукраїнської політики польського уряду на українських землях. Однак вже наприкінці вересня 1930 року ОУН почала контролювати та стримувати саботажну кампанію. З метою забезпечення максимального успіху урядовому табору та послаблення українських політичних сил на наступних парламентських виборах. За особистим наказом голови «санаційного» режиму маршала Ю. Пілсудського, були проведені акції пацифікації, до якої з 20 вересня по 29 вересня було залучено 10 ескадронів військової кавалерії, 17 рот поліції, тобто

---

¹ Цит. в: Сурма, ч. 9 (36), вересень 1930, с. 9.

близько 1000 осіб, а також волосні та повітові поліційні підрозділи, а також членів груп військової підготовки та «Стрілецького союзу».

До українського населення був застосований неприпустимий у цивілізованому світі протизаконний метод колективної відповідальності, коли за дії окремих осіб відповідала вся громада. Поліційні та військові підрозділи зайняли близько 800 сіл, де вони проводили руйнування осередків українських громад і читальні, фізично карали тих хто намагався протестувати конфісковували майно та продукти харчування. Було заарештовано більше двох тисяч українців, здебільшого сільську молодь, студентів і навіть школярів; більшість з них отримало тривалі терміни ув'язнення. В першу чергу постраждали всі більш свідомі селяни та місцеві українські інтелігенти, які брали участь у праці Рідної Школи, Просвіти, в українських кооперативах чи інших українських установах, а також й старики, священики, жінки та навіть діти.

До кінця вересня 1930 року військові та спеціальні поліційні підрозділи проводили масові реквізиції у приміщеннях українських культурно-освітніх і фінансово-економічних установах, у приватних будинках, починали каральні акції, було застосовано протизаконний метод колективної відповідальності.

Каральні дії та знущання до українських вчителів, селян та навіть священиків застосовувались моральні приниження.

Терористичні дії польської влади проти українського населення мали наслідки щодо зменшення українських депутатів у польських вищих законодавчих органах. Новообрана УПР здобула у сенаті 4 місця а у сеймі 20 місць та виступила з осудом протизаконних дій влади, вимагала надання допомоги потерпілим та покарання винних. Одночасно робилися заходи щодо пошуку шляхів вирішення польсько-українських протиріч (проводились перемовини між польськими урядовими колами і представниками УПР у лютому 1931 року).

Під натиском великої кількості статей у пресі та звернень послів і senatorів до Ліги Націй з проханням провести розслідування дій польських

каральних відділів під час «пацифікації» і змусити польський уряд виконати свої міжнародні зобов'язання щодо українців з Галичини, також пацифікаційними діями Польщі зацікавилися впливові громадські організації гуманітарного й антивоєнного характеру, серед яких: британський «Союз демократичного контролю» та «Міжнародна жіноча ліга за мир та свободу». Протест польському уряду висловили Міжнародний союз кооперативів, Міжнародний комітет Червоного Хреста, Міжнародний союз скаутських організацій, Міжнародний комітет допомоги дітям. Наслідком «пацифікації» стало підвищене зростання національної свідомості, ворожих настроїв до Речі Посполитої серед українців, що призводило до подальшого загострення польсько - українських стосунків.

Одним зі способів пацифікації були грабіжницькі акції до українського населення. Очільник громади був зобов'язаний на протязі деякого часу привезти військовому чи поліційному підрозділові, який проводив у селі пацифікаційні акції, визначену кількість домашніх тварин та продуктів харчування: гусей, курей, яєць, вівса для коней тощо. Все це майно забирала собі військова чи поліційна частина грабіжників без жодної оплати, примушуючи сільську управу писати заяву, що карний підрозділ порядно поведився в селі й за майно сплатив належну ціну. Та грабіжницька данина була дуже велика і до військових магазинів звозили награвоване в українських селян майно вантажиками².

Провід ОУН доклав максимальних зусиль, щоб жорстока і кривава пацифікація Східної Галичини мала великий міжнародний резонанс і була винесена на обговорення Ліги Націй. Прес-бюро ОУН у Берліні, Женеві, Брюсселі, Лондоні друкували статті в газетах про пацифікацію різними мовами. Вже скоро про неї заговорила американська та європейська преса, яка гнівно засудила жорстоку політику польського режиму.

Польська пацифікація українського народу в Західній Україні знайшла дуже голосний відгомін у закордонній пресі всього культурного світу.

---

² Журнал Український Тиждень, / С.Липовський. Випуск № 51 2010 р.

«Умиротворення» принесло в села порізаний порядок, але ніяк не знищило рішучості молодих українських радикально настроєних націоналістів вести боротьбу проти польського режиму. Початком 30-х років ОУН змінила тактику ведення боротьби, зосередивши зусилля на проведенні політичних вбивств провідних польських державних керівників та урядових діячів, а також на добуванні коштів, необхідних для її діяльності. Польський уряд зі свого боку займав щодо українців прямолінійну безкомпромісну позицію. Він знищив самоврядування в селах, підпорядкувавши їх під владу польських урядовців.

Одним із головних наслідків пацифікації стало зростання серед галичан національної свідомості, ворожих настроїв до польського режиму і поляків, що призводило до подальшого посилення боротьби Проводу ОУН.

1.3 Вбивство Б.Перацького

15 червня 1934 року бойовиком Організації Українських Націоналістів (ОУН) Григорієм Мацейком було вбито міністра внутрішніх справ II Речі Посполитої Броніслава Перацького.

На зустрічі-наradі С.Бандери, Є.Коновальця, Я.Барановського та Р.Ярого, було прийняте рішення про вбивство Б.Перацького прийнято на прикінці квітня 1933 року але для підготовки і проведення нових акцій не вистачало засобів, фінансів та підготовлених людей.

Усі терористичні акції, що готувалися Проводом ОУН, а перед тим УВО, згідно з тодішньою практикою, після виконання акцій для організаційного контролю обов'язково бралися на розгляд судом організації. З'ясовувалося, чи належним чином проведена підготовка, наскільки успішно або чому взагалі не була проведена акція, заслуховувалися свідчення свідків і учасників, проводилося зачитування конкретних документів. Такі дії було проведено і коли відбувся невдалий напад на пошту в місті Городок, коли двох членів організації було вбито під час нападу, а ще двох за вироком польського суду згодом було страчено. Результати цієї акції розглядав організаційний суд у квітні-травні 1933 року і його висновки були винесені на розгляд наступної

великої організаційної конференції, що відбулася 3–6 червня того ж року у Берліні.

У квітні 1934 року помер очільник польського уряду Ю.Пілсудський, і видався сприятливий момент для боротьби за владу у Польщі. Наступники Ю.Пілсудського повели внутрішню політику Польщі далі вправо. Одним з очільників цієї політики був міністр внутрішніх справ Польщі Б.Перацький. Він певною мірою в очах українського народу уособлював польські антиукраїнські шовіністичні сили.

Хоча дану подію ігнорували через Другу світову війну, однак, з іншого боку можна помітити кілька важливих наслідків не лише для стосунків між Польщею та Україною, але й у довготривалій перспективі.

Також має увагу, одна з версій вбивства, яка розповідає, що у німецьких колах противників Гітлера з'явилася мета виконати терористичний акт на міністра Німеччини Й.Геббельса, який повинен був прибути до Варшави з офіційним візитом у червні 1934 року. У цій справі «Штальгайм» і абвер дійшли до порозуміння з відомим ОУНівським діячем Ріхардом (Ріко) Ярим, який підтримував з ними у тісний контакт, та почали підготовку до проведення операції. Згідно з розробленим планом, замах на Й. Геббельса маскувався під замах українських націоналістів на Б.Перацького. За час довготривалого перебування в Берліні позиція Р.Ярого в Українській військовій організації, а відтак і в ОУН, була дуже вагомою, в кар'єрі він дійшов не лише до члена Проводу українських націоналістів (ПУН), а й став досить близькою до Є. Коновальця людиною. Був в близьких стосунках з керівниками вермахту, налагодив дружні відносини з чиновниками в міністерстві закордонних справ Німеччини, де видавав себе за неофіційного політичного представника українського уряду в екзилі.

Таким чином Р.Ярий прагнув до ветеранів «Сталевого шолому», як бувший вояк австро-угорської армії, ймовірно серед яких, були його товариші, з якими він разом служив або навчався і з якими скоріше та легше знаходив спільну мову, ніж з іншими німецькими чиновниками та діячами.

Для рядових членів ОУН — виконавців замаху основною «мішенню» був міністр Польщі Б.Перацький, виконати замах на якого потрібно було під час офіційного візиту Й.Геббельса до Польщі. Основним варіантом скоріше за все була визначена бомбова атака у Варшаві у момент покладання квітів на могилу Невідомого солдата, адже зайти з бомбою у закриті приміщення, де відбувалися переговори і зустрічі, було майже неможливо. Бойовикам було наказано, що бомбу їм треба кинути туди, де буде саме знаходитись Б.Перацький, а про те, що основним об'єктом здійснення нападу є Й.Геббельс, виконавці навіть і не здогадувались.

Напруження що відбувались на Галичині, як не хитруй тісно пов'язувались зі смертю міністра, але ситуацію до того ж підігрівали польський та український націоналізми, тому ситуація ставала ще більш загостреною, додавалось питання здобуття переваги та виключності для лише однієї етнічної групи. Для галицьких українців націоналістичні погляди набували все більшої популярності через проблеми, на які місцевому уряду, переважно полякам, було все рівно. До даних проблем входило : колонізація дітей етнічних меншостей в загальних школах, відсутність національного українського університету, польська колонізація що відбувалась на Волині та питання про Греко-Католицьку Церкву, котру не пускають на місця греко-католицької осілості.

Відмова уряду від проекту регіональної автономії Галичини, також викликала загальне обурення. Політики з Варшави не мали жодної тривалої програми. Прем'єр-міністри, котрих за 21 рік було 32, не встигали впроваджувати цілісну і системну політику через часті зміни урядів. Меншостям гарантували право на «мову та національні особливості» за конституцією 1921 року, але цей запис часто піддавався інтерпретації. Осередки поляків на сході формували у всій державі погляди, скеровані проти національних меншостей, і вимагали від конститутивних органів влади дотримуватися негідатливої позиції щодо них. Це легко знаходило відповідь не лише з боку урядів, яких контролювали ендеки, прихильники націоналіста

Романа Дмовського, але часом знаходило відклик і в неприхильних щодо націоналізму політиків з наближення Юзефа Пілсудського. Часто ендеки дорікали українським політикам пронимецьку спрямованість. Переважно пілсудчики зосереджувалися на вирішенні питання порушення громадського порядку через акції насильства, що поставали з починання українських вояків Першої світової війни.

1.4 Організація українських націоналістів

Очільники української політики на початку 1920-х років минулого сторіччя опинилася у стані глибокого політичного розчарування і кризи, яке посилювалося нестатком нових світоглядно-ідеологічних орієнтирів.

Основні інтелектуальні та політичні сили нації були зосереджені на еміграції. Їх основу становив загартований у битвах та боях за УНР та ЗУНР військовий елемент, старшини і вояки Української армії. На теренах Чехословаччини і Польщі почали утворюватися українські політичні й культурні центри, які підтримували зв'язок з окупованою Україною та шукали оптимальні вирішення нагальних національних проблем.

Серед найвпливовіших і найвідоміших осередків передусім слід виділити Українську Військову Організацію, що розгорнула свою діяльність не лише на еміграції але й мала значні впливи на Радянській Західній Україні, а також намагалася перенести свою діяльність на лівобережну Україну. УВО сповідувала революційні методи і форми боротьби, не виключала збройного протистояння та стояла на засаді безкомпромісного шляху здобуття незалежної та соборної Української держави. Політична ідеологія УВО була чітка і зрозуміла кожному свідомому українцеві: «УВО є організацією, для якої тільки інтерес української нації є й буде рішальний у її діяльності. Не думає УВО служити інтересам чужих народів», – писав офіціоз УВО часопис «Сурма».

УВО стала першою українською націоналістичною організацією з ціллю обіперти свою боротьбу на непорушне та тверде ідеологічне підґрунтя, з цією метою були засновані періодичні видання «Сурма» та «Новий Шлях».

Зусиллями Є.Коновальця у 1922 році було відновлено видання «Літературно-Наукового Вісника», головним редактором якого був Дмитро Донцов. На першому ж засіданні редколегії Донцов визначив основні засади, що їх буде дотримуватися часопис: «Вирвати національну ідею з безладу, в яким вона може згинати, очистити від болота й сміття, дати їй виразний, яскравий зміст, зробивши з неї прапор, коло якого об'єднувалася б ціла нація».³

Журнал «Національна думка» почав виходити у 1924 році, що вперше почав розробляти ґрунтовні поняття ідеології українського націоналізму, зокрема такі як: єдність Нації, Нація; пріоритет загальнонаціональних інтересів над територіально-партикулярними чи класовими; неминучість ведення боротьби, а не переговорів чи співіснування з ворогами української нації, відзначався глибиною осмислення ідеологічної проблематики і став основою для пізнішої появи офіційної заяви ОУН, «Розбудови Нації». Група Української Національної Молоді інтерпретувала Радянську Україну як ширму й закликала до соборності та повної державної незалежності.

Утворилася восени 1925 року Легія Українських Націоналістів (ЛУН), яка виникла на основі об'єднання дрібніших і менших українських молодіжних організацій Чехословаччини таких як: Союз визволення України, Українського національного об'єднання і Союзу українських фашистів які діяли в містах Прага, Подебради і Брно. Засновником ЛУН був старшиною армії УНР та український інтелектуал Микола Сціборський, автор «Націократії» — практично оформленої концепції національного державного устрою. Центром Легії були Подебради, зокрема, місцева Українська Господарська Академія, де вирувало українське культурне, наукове і політичне життя, і де, як правило, працювали і навчалися емігранти із Наддніпрянської України. З самого початку Легія не була такою яскраво виразною ідеологічно монолітною, скристалізованою структурою, як, скажімо, УВО, і перший час там мали дуже значний вплив монархісти. Але вже скоро наполегливі студії й ідеологічна праця засновника організації М.Сціборського призвели до яскраво чіткого

---

³ Галина Сварник «Кілька штрихів до ідейної біографії Дмитра Донцова» - Львів – 2019 -82 с.

націоналістичного окрасу Легії. ЛУН серед інших організацій була однією з добре структурованих та найчисельніших. Саме в ЛУН вперше було застосоване вже традиційне привітання «Слава Україні!». Організація мала свої атрибути - відзнаку у формі щита в українських національних кольорах з Тризубом. Щит охоплював колом ланцюг як символ соборності. Був на щиті напис: «Думка – думкою, меч – мечем!».

В осередку Саме Легії народилася думка об'єднання українських, патріотично настроєних та розрізнених, але ідейно-близьких організацій в одну монолітну й впливову силу, здатну Україну об'єднати й визволити.

УНДО, як і інші українські політичні партії, відкидала методу йти шляхом революційної боротьби, здебільшого займала угодівську позицію до польського режиму, сподіваючись, що мирним шляхом вирішення компромісів можливо домогтися покращення становища українців, які перебували під економічним та політичним тягарем Польщі, що неодноразово викликало непорозуміння між середовищами націоналістів і демократів, які лише виокремлювали націоналістичну революційно-визвольну концепцію.

Політичні засади щойн створеної організації у лаконічній формі було сформульовано у «Розбудові Нації», яка відтепер стала офіційним вісником ОУН: «Дати національній ідеї найвідповідніші основи для здійснення її в Самостійній Соборній Національній Українській Державі. Український націоналізм змагатиме, з одного боку, до зміни теперішнього державно-політичного стану шляхом національної революції, а з другого – до зміни внутрішніх господарсько-суспільних умов шляхом послідовних реформ». «Жодна з існуючих партій не може виконати ідеї українського націоналізму, хоч би навіть і погоджувалася з його ідеологічною програмою, бо всі вони затуляють різні місцеві інтереси частини української нації; розбиті партійними чварами; дбають про інтереси класу, як сукупності всіх суспільних груп а не нації⁴».

---

⁴ Богдан ЧЕРВАК Газета: №38, (2008) Рубрика: Україна Incognita

Передумовою для злиття в одну спільну та монолітну організацію - ОУН стала єдністю світогляду, який визначався як націоналістичний. Русійною силою вважалася національна ідея у суспільному піднесенні, а кінцевою метою боротьби української нації - її реалізація – створення Української Самостійної Соборної Держави.

1.5 Окатоличення

Польська влада активно впроваджувала в життя на західноукраїнських землях політику денаціоналізації і полонізації. Після польсько-радянської війни Польща почала «осаджувати» на «східних кресах» відставних урядовців, звільнених з війська солдатів, а далі і всіх поляків які бажали. В результаті цього на українських землях почало проживати близько 300 тис. етнічних поляків. Що призвело до наростання кризи в українсько-польських стосунках, бо осадники отримували кращі землі ніж мали українці.

Осадники мали виконувати роль сприяння асиміляції українського населення і в разі потреби, виконувати функції захисників та карателів польської держави. Ціллю національної політики уряду народової демократії "Польща для поляків" - так коротко можна визначити.

Адміністративний апарат, керований Волинським воєводою Г.Юзевським, на першому періоді своєї діяльності усі сили спрямував на винищення тих українських організацій, головні осередки яких знаходилися в Галичині. Український національний рух в Галичині, який мав незалежну направленість, був найбільшою загрозою в політиці "польсько-українського зближення" на Волині - вважав воєвода Г.Юзевський. Переслідувань зі сторони уряду зазнали культурно - освітнє товариство "Просвіта", партії УСРП, УНДО, Сельроб. Ліквідація адміністрацією Волинського воєводи неприхильних щодо польського режиму українських організацій на землях воєводства, головним чином, відбувалась, за допомогою тих обмежень, які виникали з концепції так називаємого "сокальського кордону", суть якого лежала на відмежуванні Волинського воєводства від політичних впливів "галицького українізму". Існування "сокальського кордону" в політичному сенсі висловлювалось

політикою регіоналізму, яку проводили щодо українців у Польщі санаційні уряди.

Важливим періодом в реалізації державної програми асиміляції українського населення на Волині була у 1931 році поява Волинського українського об'єднання (ВУО) - нової української національної політичної організації пропольської направленості. За задумом Г.Юзевського, ВУО мала об'єднати навколо себе речників усіх угодовських організацій Волині і діяти під доглядом місцевої адміністрації, реалізуючи власну політичну теорію. Засноване за фінансової підтримки та з ініціативи воєводської адміністрації ВУО оголосило про свою повну лояльність до польського режиму і готовність реалізовувати заклики польсько-української співпраці на Волині.

Воєводська адміністрація реалізовувала "волинську програму" спершу методом реорганізації кооперативного руху на Волині. Висунуте воєводою польсько-українське зближення визначало розв'язання адміністративними методами українського питання на Волині як регіональної проблеми. Для вирішення цього питання, достатньо було відокремити Волинь від загрозливих впливів "агресивного галицького націоналізму", персоніфікацією якого воєвода вважав, зокрема, галицькі кооперативи Ревізійного союзу українських кооперативів у Львові (РСУК). Для реалізації базисів змішаної українсько-польської кооперації наприкінці 1933 року з ініціативи місцевої адміністрації з'явилися перші центри кооперативної спілки "Гурт". В ході становлення кооперативних виробництв "Гурту" проходив паралельно зі знищенням на Волині останніх кооперативів РСУК.

Головна мета конфесійної політики воєводської адміністрації, лежала в тому, аби трансформувати на Волині православну церкву у дієвий фактор державної політики асиміляції волинського населення. Однак намагання польського уряду підпорядкувати українську православну церкву політичним інтересам держави приводило до загострення його взаємовідносин з православними ієрархами. Українські православні ієрархи аби зміцнити свою незалежну орієнтацію щодо польського уряду, робили деякі поступки на

користь українізації православної церкви, при цьому намагались утримати російський характер православ'я. Це приводило до виникнення великої кількості міжконфесійних конфліктів на землях волинського воєводства, загострення взаємовідносин католиків з православними віруючими, трансформацію церкви в знаряддя політичної боротьби та посилення впливу сектантства.

У другій половині 1930-х років почав посилюватися польський шовінізм та його агресивні дії проти українського населення. Юрби поляків плюндрували українські заклади, цькували і переслідували українців. Винятковою жорстокістю відзначалися цивільні та напіввоєнізовані відділи польських "стрільців", які громили і переслідували українські заклади та організації, особливо культурні, цих негідників підтримували військові організації та релігійні католицькі діячі.

Українському питанню відводилася головна роль в здійсненні федералістичної програми в польському уряді. Очікувалося, що в результаті розпаду СРСР за сприянням Польщі постане українська самостійна держава - Велика Україна. Велика Україна, по-перше, відмовиться від західноукраїнських земель, а по-друге, уклавши договір з Польщею, увійде до складу польської федерації. Становлення так званої "Великої" України, на думку прометеїстів, по всім питанням відповідає "польським державним інтересам як засіб зміцнення Польщі".

Програма прометеїстів однак мала і певні розбіжності порівняно з переконаннями своїх попередників. Погляди стосувалися, переважно, ролі Західної України в здійсненні східної програми Пілсудського за нових історичних можливостей з урахуванням набутих навиків. Українські політичні діячі критикували Варшавський договір 1920 року за нехтуваннями інтересами українців в Галичині, що начебто, зумовило, до зриву "київського походу" взагалі. На новій стадії, на думку пілсудчиків, українці Галичини можуть стати не лише рушійною силою для утворення Великої України на руїнах радянської

імперії - вони будуть потужною рушійною силою та авангардом нового походу на Схід.

1.6 Нищення церков на Холмщині

Спочатку 1938 року ніхто з жителів Холмщини не міг і подумати, що може трапитись ще щось гірше, ніж пересічна холмська дійсність. Після постави на цих теренах польської влади, вона позачиняла майже всі православні церкви, 169 церков висвятили на костели, понад 17.000 гектарів найкращої землі відібрали від української Церкви й роздали колоністам та ксьондзам, заборонили проводити просвітницьку роботу культосвітньому товариству "Рідна Хата", забрали в товариства бібліотеки, понищили майже все майно, припинили діяльність українських кооперативів, цілком ліквідували українське шкільництво, свідоміших громадян заарештували.

1938 й 1939 роки виявилися страшними роками жорстокої боротьби великої держави проти маленької горстки українців-холмщаків, що почалися з нападів на православ'я у польській пресі, які очолювала краківська газета "Ілюстровани Курер Цодзенни", яка твердила, що православні українізують Холмщину і що їх треба перевести на католицтво.

До українських священників з'являлась польська поліція та погрожувала найтяжчими фізичними розправами, якщо вони й надалі будуть читати проповіді українською мовою й за старим стилем відправляти Служби Божі, почали опечатувати "доми молитви", хати, що їх православні побудували спеціально для того, щоб так збиратися на молитву.

На протязі усіх 1938 й 1939 років продовжувалася полонізація богослужінь. Пізніше, коли в літку почали руйнувати церкви, то повітові староства прямо казали українцям, що ще можливо врятувати українські церкви від знищення, якщо православні священники почнуть відправляти Служби Божі й проповідувати на польській мові.

Духовенство тоді зовсім облишило проповідувати. Але до українських церков приходили тайні агенти й поліцаї та вимагали від священників таки проповідувати польською мовою. І таке робилося не тільки по далеких та

глухих селах, але й в містечках та містах, наприклад таких як Холм. Коли представники духовенства виясняли, що проповідь в польській мові відстрашує людей від церкви, то староста відповів: "а то значи, же їм не тшеба церкві". А всі старости в один голос кричали на, часто старих, заслужених священників, як на хлопчаків, що - не потерплять, щоб в їх повітах "будоваць Українен".⁵

Почалися поїздки делегатів українського православного населення до Варшави "шукати справедливості" у вищих щаблях влади, але, звичайно, їх ніхто не прийняв і вони поверталися додому нізчим. Вертались додому сумні, де діялись жахливі події.

Вслід за тими подіями почалися масові виселення українських свідомих православних священників з Холмщини. Православних священників викликали до себе сільські старости і вимагали від них підписати заяву, в якій вони визнають "неправильність" їхнього проживання на Холмщині, й негайно залишать цю землю. Хто не послухав старост на того натравлювали місцевих католиків, заарештовували, жорстоко били, підпалювали й навіть вбивали (наприклад стріляли в священника с. Новосілки, томашівського повіту) й нарешті під конвоєм поліції переселяли.

Весною, під час Великодніх свят та Великого посту, польська влада розпочала закривати неофіційно діючі та позаштатні храми. Однак траплялися й випадки підпалів церков. Також знищували частину зареєстрованих православних парафій. Польська влада вчиняла тиск на українських священників, щоб вони проповідували й викладали уроки Закону Божого польською мовою. Офіційні урочистості проводили по переходу православних до католицизму за участі та під контролем керівників місцевої адміністрації та війська.

За наказом влади руйнуванню належало все, що здавалося зайвим. Місцеві координаційні комітети ухвалювали рішення про знесення храму. За дорученням повітового старости, хід робіт по розбиранню храму,

---

⁵ Б. Жуків.[Іван Коровицький], Нищення церков на Холмщині в 1938 р. з 25 ілюстраціями, Краків 1940

організовувала управа гміни. Безпосередньо роботи по руйнуванню храмів ставали військові формування саперів, команди пожежників, в'язні або спеціально найняті робітники. Очільниками руйнування були військові або поліція.

Польська офіційна преса писала, що церковна влада розбирає церковні будівлі за бажанням українського православного населення, що руйнуванню підлягало тільки "непотрібні" будівлі, що вигнані з Холмщини священники це були люди без належної освіти, агенти комінтерна і ОУН, що в церквах зберігалася антитидержавна література й зброя.

Православне духовенство постійно проводило протести до польської влади увесь час, благала припинити це жорстоке нищення, але ніякі дії не допомагали. 16 липня у свого архіпастиря Митрополита Діонісія православні єпископи провели зібрання, й оголосили трьох-денний піст на честь великого терпіння Холмщини, та звернулись до православних з "посланиєм", що його було згодом конфісковано.

Терор на Холмщині не вщухав і набирив обертів. В польських газетах почали з'являтися повідомлення, що в зруйнованих церквах зберігалася зброя й протиурядова література. Все більше мирян й священників забирали до в'язниць, а також застосовували повітові та гмінні арешти.

За кордоном було опубліковано кілька книжок й брошур де висвітлено дійсний перебіг подій під час знищення православних церков. Окрім того кілька разів були проведені виступи в захисті православних церков в закордонних законодавчих органах українськими представниками. Про ці події багато писала львівська преса, але влада заборонила писати про події на Холмщині.

Непоінформовані українці-холмщаки могли подумати, що про їхнє становище всі забули, бо не згадують в пресі, польська влада отримала можливість розповсюджувати неправдиву інформацію, що ніби на зруйнування церков погодилась православна єпархія. І треба було в вимушеній мовчанці дивитися на усі жахіття холмського терору, дивитися, як польська пропаганда

все більше засіює зневіру в душах завзятих українців-холмщаків, читати “радісні” вістки у польській пресі про те, що вже скоро вся Холмщина стане окатоличена й польська...

«1939 р., коли пролилася свята кров героїв оборонців своєї народності й віри... Коли по ночах цілі села чатували на напади поляків й часто їх переможно відбивали. Коли ясним полум'ям спалахнув, здавалося вже приспаний великий дух колишнього холмського лицарства, дух залятий в відвічних мурах, в руїнах давніх князівських замків, в кожній українській селянській хаті.»⁶

Холмщину, в розпалі її боротьби застала німецько-польська війна, що перевернула усі наміри окупантів, що справедливим Божим бичем впала на порушників усіх Божих заповітів, що визволила вірний Богу замучений холмський український народ...

---

⁶ Б. Жуків.[Іван Коровицький], Нищення церков на Холмщині в 1938 р. з 25 ілюстраціями, Краків 1940

Розділ 2. Перебіг подій

2.1 Терористичні дії польського підпілля щодо українців Холмщини

Керівник гестапо Генріх Гімлер у березні 1942 року, який відповідав за реалізацію Генерального східного плану (Generalplan Ost), разом з Гансом Франком узгодив питання щодо утворення, на землях Генеральної губернії, перших селищ з німецькими переселенцями, що передбачало переселення з Південно-Східної Холмщини близько 100-110 тис. осіб української та польської національності, а на їх господарствах заселити близько 1000 родин бессарабських, 1200 родин босяцьких, 200 родин сербських, 2000 родин ленінградських, 500 родин волинських, 4000 родин балтійських німців. Разом це мало скласти 10 тис. родин або 50-60 тис. осіб. Перші переселення поляків і українців задокументовані вже листопадом 1941 року і лютим 1942 року, хоч основний етап акції розпочався у листопаді 1942 року.

Німецька влада при виселенні людей застосовувала такі ж методи, як і підрозділи НКВС у 1939–1941 роках під час виселення з початку поляків а потім українців з Волині і Галичини до Сибіру.

З листопада 1942 року по серпень 1943 року на Холмщині, в селища виселених українців і поляків заселяли, як з самої Польщі етнічних німців, так і з інших регіонів райху. Після трагічних подій для німців на Східному фронті, німецька влада втрачала впевненість у здійсненні своїх далекосяжних планів, але продовжувала реалізовувати лабораторний експеримент на польсько-українському етнічному прикордонні.

Майже все польське населення поголовно пішли до лісу і, створивши бандитські загони, почали терористичну акцію, звернену в першу чергу проти українського населення.

Крім проведення диверсійних акцій, як: зривання телефонних сполучень і мостів, підривання поїздів на важливій стратегічній залізничній лінії Варшава — Берестя, польські банди грабують особисте майно населення, особливо одяг та продукти харчування. Відбувалися збройні сутички з поліцією, жандармерією і

військом. Після вбивства польськими партизанами кількох німців це привело до репресій гітлерівців на безвинне мирне українське населення. Десятки українських родин було розстріляно, сотні жінок, дітей і селян загинуло і продовжують гинути від гітлерівських куль під безпідставним закидом, підтримки польських партизан. Села, які підпадали під підозру у співпраці з партизанами, — гітлерівці грабували та спалювали, при чому, так само жорстоко, як польсько-більшовицькі бандити.

На початку 1943 року розпочався відлік тяжких злочинів польського підпілля проти мирного українського населення Підляшшя та Холмщини. А вже 5 січня 1943 року підрозділи АК(Армії Крайової) учинили збройні напади на кілька українських сіл Замієського повіту.

Польське підпілля навесні 1943 року, ще задовго до волинських подій, відчутно розширило обсяги антиукраїнської кампанії на Підляшші та Холмщині. Терористичні акції загонів БХ(батальйонів хлопських) і АК проти мирного українського населення стали жорстокішими і частішими. Каталізатором до цього став наказ польського командування про вбивство провідних діячів українського просвітницького руху з ціллю деморалізації української громади.

Український Провід ОУН бачив, що німецька влада кволо реагує на польське збройне підпілля, яке послідовно розширює масштаби діяльності, а на звернення українських організацій або й зовсім їх ігнорує або в кращому випадку відповідає відписками.

Поштовхом початку нової хвилі терористичних акцій передувала відозва керівництва польського підпілля до українського населення Грубешівського повіту від 25 квітня в якому робився акцент на тому, що спільним ворогом є німці, які заради власних інтересів нацьковують в одних теренах поляків проти українців, а в інших –українців проти поляків та тішаться взаємним знищенням. Що спільним ворогом для українського та польського народів є ті німці, як і українці, так й поляки, які співпрацюють з фашистським режимом, та поглиблюють прірву непорозуміння. Переважна більшість українського

населення краю розуміла, й без промов очільників командування польського підпілля, те що спільним ворогом для поляків і українців були гітлерівці. Однак, гітлерівці не стали спільним ворогом для двох народів не з провини українців, а через ідеологічну роботу в українському питанні в першу чергу провідної соціальної групи польського народу упродовж багатьох століть. Якби політичні очільники польського підпілля щиро ставило на один рівень колаборантів поляків і українців, тоді українці бачили б однакове ставлення польських підпільників до етнічних поляків, які не меншою мірою співпрацювали з жорстоким ворогом для польського народу. Натомість, усю свою ненависть вони спрямували тільки проти українського населення, яке заради фізичного виживання, було змушене, до якоїсь примарної співпраці з гітлерівцями і страждати не менше від них, ніж поляки. Загалом, ця промова до українського населення Грубешівщини стало в першу чергу політичною декларацією, проте викладені у ньому погрози були застосовані цілком реально. Вже у травні 1943 року було спалено частково або повністю понад 10 українських сіл, а жертвами стали десятки вбитих і закатованих людей серед мирного населення. Керівники польського підпілля, які мали незаперечну перевагу, намагалися в повному обсязі реалізувати свої плани, щодо встановлення контролю на теренах, заселеним переважуючою більшістю українського населення.

Після трагічних подій на Волині, тобто з другої половини 1943 року, розпочалося повномасштабне винищення українського місцевого населення під закликотом відплатної акції. Проте, згідно з програмою польської пропаганди на теренах Холмщини не повинно було існувати ніякого українського народу, а лише зрусифіковані поляки. З цього випливає, що українці й мали розплачуватись за волинську трагедію. Винищення місцевого люду доводить, що воно було все ж таки українським. З цього виходить, якщо застосувати метод дослідження польських науковців до кваліфікації трагічних подій на Волині, то відтворення цих подій на Холмщині було тим же геноцидом, тільки вже українського народу.

2.2 Співпраця поляків з радянськими партизанами

Поляки налагодили контакт, у першій половині січня 1943 року, із генералом С. Ковпаком центральною партизанською базою (район Князь-озера у Білорусії), а також з Бановим (Чорний). Також зв'язок встановлено із з'єднанням генерала О.Сабурова але в кінці січня 1943 року в с. Озера. Поляки запропонували советським командирам створити суто польський підрозділ при Житомирському партизанському з'єднанні. 2 лютого 1943 року був написаний лист в якому була пропозиція створити підрозділ ціллю притягнення польського населення до активної боротьби з окупантами разом з советськими партизанськими загонами. Загоном було отримано завдання: щодо проникненню в організації націоналістів з метою викриття їх діяльності і намірів та внесення розладу в їх загонах. Польське населення у великій кількості вступило до советсько-польських партизанських загонів, відповідно до донесень Р.Сатановського, до Українського штабу партизанського руху (далі - УШПР). Основною мотивацією цього він вбачав не в прагненні польського населення воювати з німцями, а в діях загонів українських націоналістів, відносно польського населення. Як зазначається у донесенні, польське підпілля бачить своїм головним ворогом не гітлерівців, а загоони українських націоналістів⁷.

Р.Сатановський провів зустріч з М.Хрущовим, за наказом якого полякам було дозволено розбудовувати польські партизанські загоони, користуючись тим що у цій місцевості не було ні *Zwizku Walki Zbrojnej* (Союзу Збройної Боротьби) ані *Armii Krajowej* (Армії Крайової), а також давав гарантії незалежності від лівоспрямованої Армії Людової яка діяла на етнічних теренах Польщі.

Майже одразу назву польського з'єднання було затверджено «*Jeszcze Polska nie Zgina*» та керівний склад: командир з'єднання - полковник

---

⁷ Ясяк М. Поляки в радянському партизанському русі в роки II світової війни / Марек Ясяк // Україна – Польща: важкі питання. – Т. 9. – Варшава : Карта, 2002. – С. 171–189).

Сатановський, начальник штабу і за сумісництвом заступник командира з'єднання - капітан Рожковський, заступник начальника штабу з навчання партизанів - капітан Друждж-Сатановська, заступник начальника штабу з проведення військових операцій - поручик Бачинський, заступник начальника штабу з вишколу партизанів - поручик Сібек. З'єднання мало у своєму складі чотири підрозділи: ім. Ванди Василевської, ім. Тадеуша Костюшка, «Смерть фашизму» та ім. Ромуальда Траугутта. Але після прибуття Р.Сатановського на Рівненщину у нього виникають не порозуміння з РОШПР. Керівництво штабу намагаючись посилити контроль над польським з'єднанням призвели до цілого ряду непорозумінь між його начальником Бегмою, який на пряму підпорядковувався не тільки УШПР, а й ЦК КП(б)У, та командиром поляків Сатановським, котрий, маючи інструкції з Москви, апелював тільки виключно до УШПР 19 вересня 1943 року.

Як вели бойові дії поляки із загону Р.Сатановського з німцями свідчить запис у його «Щоденнику бойових дій». В щоденнику написано, що того ж дня інший відділ його загону виявляв партизан українських націоналістів у селах Любиковичі і Глушиця. Від акцій радянських партизан терпіло насильство мирне населення, на що командування з'єднання вимушене було видавати спеціальні розпорядження та накази. З моменту прибуття на терени Західної України, робився наголос в наказі від 3 червня 1943 року С.Ковпака, що першочергове завдання – треба покласти край тим діям, які ганьблять звання партизана, викоринити грабіж і мародерство.

Також треба звернути увагу на ряд звернень очільників штабу РОШПР щодо свавілля польських загонів. Згідно наказу ОШПР №88 від 26 грудня 1943 року йшлося про свавілля, мародерство і розбій щодо мирних людей зі сторони партизанів з'єднання Р.Сатановського під час його перебування на правому березі річки Горинь: самочинну конфіскацію худоби, фуражу і продуктів харчування, погрози «повбивати» усіх мешканців сіл, бо вони належать до «бульбівців», жорстокого поводження до людей на допитах. Очільник РОШПР Бегма, «з метою недопущення ганебних явищ, які безчестять високе ім'я

народних борців і загострюють непорозуміння українців з поляками, що може бути використано нашими ворогами так званими «українськими націоналістами німцями і гітлерівцями», жорстко вимагав від командира польських партизанів Р.Сатановського навести дисципліну та порядок в загонах, встановлювати в місцях дислокації дружні взаємовідносини з місцевим населенням. Але більш за все наказ Бегми виконаний не був, бо через два місяці 27 лютого 1944 року після його доведення, Строкач надіслав таємну шифротелеграму Сатановському в якій було написано про заяви насильства польських партизан над мирним людом у Залозі, про покарання винних та вжиття заходів.

Після звільнення теренів, де проводили акції польські партизанські загони, постало питання про їхнє подальше існування. Наказом штабу УШПР всі польські підрозділи, які входили до складу з'єднань Бегми, Шитова, Сабурова, мали нову назву в І-а Польська партизанська бригада ім. Костюшка. Її командиром було призначено Сатановського з 15 березня 1944 року.

Незважаючи на координацію дій між польськими партизанськими загонами та радянськими партизанами, радянські очільники не змогли в повному обсязі «радянізувати» ці польські підрозділи та застосовувати їх для проведення бойових дій, так як захист польського мирного населення Полісся і Волині одним із пріоритетних завдань Р.Сатановського та згодом мав план перенести свою діяльність на окуповані німцями польські терени. Відмінності та непорозуміння між В.Бегмою та Р.Сатановським відбилися на слабому забезпеченні зброєю та незадовільній бойовій підготовці поляків партизан, що, в свою чергу, привело до низьких результатів їхньої бойової та диверсійної діяльності, прояви ганебних явищ, як мародерство та дезертирство. Польське партизанське з'єднання було не настільки важливою бойовою одиницею, скільки фактором політичної ідеології лівої течії в польському русі Опору і пропаганди, з советами спільної боротьби поляків і проти гітлерівців.

2.3 Польсько-українське протиборство в документах 1943 року

Після довготривалих перемовин польський уряд у Лондоні 31 березня 1943 року прийняв офіційний документ щодо україно-польських взаємовідносин «Тези у справі української політики», по суті документ дублював основи польської політики початку 1920-х років, обіцяючи українському народові рівноправність на умовах територіального самоврядування, національну широку автономію. Замість цього в положенні містилася інформація про спільні дії проти советських зазіхань на західноукраїнські землі й обіцянка включити українських представників до урядових органів влади. Запропонована програма не враховувала тих величезних змін, що мали місце в системі міжнародної політики на той момент. Втім, навіть така поміркована програма зустріла несприйняття і критику з боку польського підпілля. В середині травня 1943 року генерал К.Савицький керівник львівського округу АК, скерував до командувача АК свої записи з приводу україно-польсько відносин, у них він відстоював старі наміри про кордон Польщі 1939 року і будівництво Самостійної України тільки на схід від річки Збруч, закидував українцям звинувачення у підступах й зраді щодо поляків й вимагав від українців безапеляційного прийняття позиції польського уряду, на фундаментальних засадах якої лишень може відбутись порозуміння. Але генерал невдовзі, протестуючи проти урядових положень подав у відставку. В середовищі АК і Делегатури, в окупованій Варшаві на весні – влітку 1943 року підготовлено було ще один законотворчий документ під назвою «Справа польсько-українських переговорів». У ньому українське питання розглядалося виключно зі сторони збереження єдності Польщі в кордонах 1939 року і забезпечення зиску польського населення «східних кресів», а українцям відводилась функція пасивного фактору, який повинен був спочатку отримати вибачення за «зраду» державних інтересів.

Після гострих і тривалих дискусій Політична Крайова репрезентація 30 липня 1943 року виробила свій документ який називався «Відозва до українського народу». Текст вражав провокаційністю тону, у ньому звинувачувався український народ у винищуванні поляків, а також співпраці з

гітлерівськими військами. У відозві стверджувалось, що поляки «розуміють і цінують прагнення української нації до незалежності, але ніколи не відмовляться від східних земель II Речі Посполитої, «на яких Польська Нація протягом багатьох століть внесла величезний господарський і цивілізаційний вклад». Далі йшли туманні обіцянки вільного розвитку й рівноправності, котрі навіть не співпадали з офіційними тезами уряду в екзилі.

«Відозва» була поширена в підпільних виданнях і листівках, розіслана на особисті адреси відомих українських діячів. Вона стала офіційним українським документом, що був добре відомий українській громаді і викликав у неї обурення, міжетнічний конфлікт. У відповідь на неї провід ОУН(б) в грудні 1943 року опублікував відозву, в якій відкинув висловлені у відозві постулати, як неприйнятну форму політичного співробітництва з огляду на фальшиве і тенденційне представлення в ній фактів, які стосуються боротьби українського народу за власну державу. Заяві ОУН(б) передували програмні рішення III Надзвичайного Великого Збору Організації Українських Націоналістів (21-25 серпня 1943 року), в яких знайшла завершене відображення еволюція організації впродовж останніх років. Політична програма ОУН (б) спрямована на побудову України, набула більш демократичних рис. Вона проголошувала боротьбу з усіма імперіалізмами насамперед більшовицьким і гітлерівським. Разом з тим містився заклик ліквідувати «всі другорядні фронти» і співпрацювати з «народними масами сусідніх народів». Українське підпілля остаточно стало на шлях створення незалежної державності, незважаючи на несприятливі зовнішньополітичні обставини, не зупиняючись перед застосуванням збройного поборювання противників.

Оскільки лондонський уряд був зайнятий переважно зовнішньополітичними питаннями, основний тягар розв'язання польсько-українських суперечностей взяли на себе крайова Делегатура і АК. У травні 1943 року рапорти командувача АК генерала С.Ровецького били на сполох через масові напади українських загонів УПА на польські села, що супроводжувались винищуванням польського населення. Командувач

скаржився, що ситуація на Волині настільки складна і заплутана, що «нагадує дикі поля». Польське населення втікало до більших міст і укріплених баз самооборони. Керівництво АК вживало термінових заходів для зміцнення польського збройного підпілля на Волині. 17 травня 1943 року командувач Волинського округу АК дав наказ створити самооборону волинського округу, яка передбачала відбиття нападів не тільки УПА, а й німецьких збройних сил, втім подібні заходи проходились віддалено від українських сіл. Боротьба досягла свого піку літом 1943 року.

Водночас сторони вдавались і до пропагандистської роботи, поширювали листівки, заклики і відозви. У відозвах проукраїнських сил наголошувалась на тому, що український народ веде боротьбу за свою незалежність з польськими імперіалістичними колами. Водночас підкреслювалось, що українці не мають ворожого ставлення до поляків, але й не допустять загарбання українських теренів. Зі свого боку польські підпільники закликали не залишати Волинь, «стояти незламно і безстрашно до самого кінця, тому що польської Волині без польського суспільства не буде».

2.4 Вороги українського народу Холмщини

Масштаби трагедії були значними і без додумувань та перекручень, втім спокуса перетворити даний конфлікт у вигідні політичні девіденти сьогодні є досить значною.

Трагічному літу 1943 року передували події, які відбувалися в першій половині 1942 року на Холмщині. Це відбувалося завдяки недалекоглядній політики польського еміграційного уряду, якій намагався всіма засобами зберегти західноукраїнські землі для відновлення в повоєнний час Речі Посполитої. Та вже 25 жовтня 1942 року був відданий наказ керівника другого округу Народових сил збройних Станіслава Наконечникова – Ключковського що підтверджував позицію польського підпілля: « Хай наше гасло «Польща для

поляків» буде виразником ваших настанов»⁸. Дії польських керівників у виконання цих настанов виражалися в тому, аби рішуче протидіяти спробам українців у відновленні власної держави на їхніх етнічних землях. Тому для виконання цих настанов були задіяні як збройні акції польського підпілля, так і силами окупаційної влади де гітлерівці відвели основну роль виконавців полякам.

На окупованих територіях генерального губернаторства німецька влада почала задіювати на керівні посади багато досвідчених українців. Вони влаштувалися викладачами у вищі навчальні заклади, журналістами, чиновниками, на залізничне управління, лісницькі господарства, адміністративні установи та на інші керівні посади. Американський історик Тімоті Снайдер зазначив «Співпраця української еліти з німецькою владою, досить раціональна з позицією тих, хто хотів збудувати українську націю та заснувати українську самостійну державу, в очах польського підпілля виглядала зрадою, - підкреслив він – полякам простіше було знищувати українських колаборантів, а ніж німців, тому що такі дії навряд чи спровокували б репресії до польського мирного населення з боку німців. Тим очевидніше, що для польського підпілля було на багато простіше переслідувати українських колаборантів а ніж етнічних поляків»⁹.

Німецька окупаційна влада таким чином ставила в пріоритет українське або польське населення там, де воно було в меншій кількості. Така віроломна практика зі стони гітлерівських окупантів створювала враження у протибічних сторін, що українське і польське населення становиться колаборантами з гітлерівськими окупантами. Польське підпілля на території Замощени вважало українців прислужниками нацистів і тому господарські, шкільні, культурні, церковні установи піддавались терористичним актам зі сторони польського підпілля. Українське населення в свою чергу сприймали поляків колаборантами, які служили німцям на територіях сходу від Бугу та Сяну.

---

⁸ «У пошуках правди: Луцьк, 2 0 -2 3 травня 2003 р. / Упорядн. В. К. Баран, М. М. Кучерепа, М. В. Моклиця, В. І. Гребенюк. - Луцьк: РВВ “Вежа”» - ст. 162

⁹ Журнал русин 2016, №1 (43) - ст. 202

Також був ще один важливий збройний елемент, який посилював напруження на Холмщині, було насичення його різноманітними напівкримінальними – напівполітичними угрупованнями, які в документах Українського центрального комітету (УЦК) були названі «бандами» один з членів українського центрального комітету визначає чинники цієї проблеми: «Влітку 1941 року заложенні на Холмщині та Підляшші, а перед усім в самому Холмі, Володарі і Замостю табори для утримання полонених більшовицької армії. У таборах міста Холм постійно перебувало близько 100 тис. полонених. До 15 листопада з таборів звільняли велику кількість полонених українців, котрі пішком вертали просто з таборів до власних домів. Полонені інших національностей тікали з таборів, число втікачів сягає тисяч осіб. В їх склад входять полонені втікачі з таборів, а також кримінальний місцевий елемент, до них долучається комунізуючий місцевий контингент українсько-польський в невеликій кількості, керівну роль відіграють більшовики, котрі прийшли для організації банд, а також елемент з утікачів, люди з «таємних польських організацій». На доказ автор повідомлення останньої висловленої тези визначає суттєву різницю у відношенні банд до представників різних етнічних національностей. «Часто буває – пише він – що, залишаючи в спокої польські кооперативи, учителів і священників, в тих самих місцевостях здійснюють напади на українські кооперативи, священників, учителів... У відомих нам випадках, нападаючи на польські станиці, польських поліцаїв роззброювали, а українських – мордували»¹⁰

Для виконання своїх планів у поляків вистачало кримінальних і терористичних елементів, тому їм треба були причини, такі як: активна діяльність українських націоналістичних організацій, після окупації Польщі гітлерівцями. На керівні посади у місцевих адміністративних органах почали ставити українців, що спричинило негативну реакцію з боку польських підпільних, еміграційних керівників та й більшості польського населення, вважало що це послаблює вплив поляків на цих теренах.

---

¹⁰ В'ятрович В. За лаштунками «Волині-43» -Харків 2016- ст. 71

Виходячи з цього польське підпілля вирішило обезголовити український національний рух знищивши його керівників, тому перші терористичні акції були спрямовані проти українських активістів. Таким чином у січні 1941 року за свідченнями очевидців створилась негативна морально-психологічна обстановка за якої на українське населення пригнічуючи діють польські поліцаї та війти, які стараються якнайбільше дошкулити українцям, а також це страх українців перед примусовим вербуванням на роботи в Німеччину. Деякі холмщаки, які повернулися з СРСР, казали, що вони вернулися на батьківщину тому, що думали що тут краще, але як би знали як тут живеться, то б вони не вертались.

Так в цей час почалися вбивства українців, в січні 1942 року на Холмщині було вбито двох ОУНівців – Володимира Шпака та Анатолія Козлюка. Надалі практика вбивств українців ставала все поширенішою з боку польських бандитів. Так, 22 квітня 1942 року під час родинної вечері боївкарі вбили Михайла Скубія, а 8 травня 1942 року – селянина Воронія з Вільки Чулчицької вночі в його хаті, 1 березня 1943 року поляки знищили в Грубешові полковника Якова Войнаровського відомого українського діяча, 19 березня убито Миколу Струтинського голову місцевого Українського допомогового комітету, 20 і 29 - його помічників Михайло Новосад та Тимофій Стахурський, а наступного дня польський терор залив Пасіку, де 8 українців загинули від бандитів. До перших днів квітня 1943 року у Грубешівському повіті, тобто до початку польсько-українського конфлікту на Волині польським підпіллям було вбито близько 40 українських активістів¹¹. Подібних розправ польські бандити вчиняли по всій території сучасної Польщі, де проживало українське населення.

Крім убивств українських провідних діячів польське підпілля, також використовувало в своїх цілях власних людей, які служили в окупаційній адміністрації. Місцеві керівники УДК в травні 1942 року доповідали, що « В Чесанові є допомогова станиця (Гільфштелле) уряду відділу праці в Томашеві-Люблінському, яку очолює поляк Кветньовський Броніслав, а другий поляк у

¹¹ «У пошуках правди: Луцьк, 20-23 травня 2003 р. / Упорядн. В. К. Баран, М. М. Кучерепа, М. В. Моклиця, В. І. Гребенюк. - Луцьк: РВВ «Вежа»» – ст. 163

нього Маріян Цеплий за помічника. Станиця є повністю в польських руках, але в районі проживає 80% українців. Згадані поляки ведуть вербування робітників під Лашиком до Райху, гостру протиукраїнську акцію, бо беруть лише самих українців. І так: минулого тижня в Днімстові, де населення є 50% польське, вибрано 35 людей до Райху, в тому числі 31 – українців, а лиш 4 - поляки. Маємо достовірні данні, що саме в цих днях визначає пан Квітньовський з обох Любленців [з сіл Любленець – великий та Любленець – малий.- В.В.] – чисто українських сіл – понад 180 людей, очевидно, рівно ж самих українців»¹². В даному повідомленні керівник УДК наголошує, що серед українців, які призначені на вивезення в основному були активні учасники українських громадських організацій, отже, саме до таких методів вдавалося підпілля організації українських націоналістів, для боротьби з поляками.

Але тяжкі і страшні випробування для українського населення на Холмщині тільки починалися. Вже зимою – на весні 1942 року на теренах Холмщини починають діяти польські прорадянські та радянські партизанські загони. У звітах українського підпілля вже взимку 1942 року були данні, що на теренах Холмщини та Підляща почали з'являтися озброєнні банди від 10 до 100 і більше чоловік. Які склалися в основному з колишніх полонених радянської армії, що тікали з таборів які знаходились у Холмі і Замості, закинутих радянських парашутистів, а також з польських кримінальних та політичних елементів. Так, з початків потепління почалися масові напади цих банд на хутора, села, громадські урядові станції, млини (Муличі, повіт Грубичів), підрозділи української поліції (Телятин, повіт Грубичів) в основному бандити займалися грабунком одягу, продуктів харчування але також були відмічені випадки вбивства українських поліцаїв, священників та гвалтування жінок.

За таких умов серед українського населення зростають панічні настрої та погіршується, як соціальне так і громадське життя на Холмщині. Українці дуже залякані бо бояться поляків, які в останній час сильно піднесли голови і

---

¹² В'ятрович В. За лаштунками «Волині-43» -Харків 2016- ст. 72

погрожують українцям помстою. За словами очевидців поляки дуже радіють появам цих банд, бо серед бандитів пізнають офіцерів польської армії, які стоять на чолі цих банд. Знищивши українських громадських активістів провідниками українського населення стають священники української православної церкви. Тому польські бойовики переходять до знищення духовних лідерів українців. У повідомленнях керівників УДК наводяться такі факти: 3 червня 1942 року «чисто польська банда, що говорила по польськи, пограбувала, осліпила на одне око й побили православного священника в селі Перескі, Замійського повіту Олександра Бобера». Це є свідченням того, що цей напад не був ненавмисним, а радше це доказ про спеціальну направленість дій польських партизанів проти українських священників, відбувалися також схожі напади в інших селах влітку 1942 року «5 липня 1942 року банда з етнічних поляків напала на дім українського православного священника в с. Замх, Білградського повіту Івана Олійника й під загрозою смерті наказала йому розпустити замховську парафію. Коли пізніше духовна влада делегувала до замку 86 – літнього старця прод. Івана Антонюка, то й йому польська банда наказала, також ропустити парафію. Коли затероризований український православний священник мусив виїхати, то поляки подали до уряду дискрипту заяву про передачу їм церкви на тій підставі, що ніби український православний священник сам залишив своє становище. Це саме відбувається й по інших селах холмсько-підляської єпархії, особливо на Підлящі»¹³. В середині 1942 року польсько-більшовицькі банди цілеспрямовано активізують свої терористичні дії проти свідомого українського націоналістичного населення. З фактів які наводять представники УДК видно, що по двоє – троє бандитів як в день так і в ночі цілеспрямовано заходять в хати де проживають українці, вбивають їх та тікають. А вже з вересня 1942 року польські бандити не тільки вбивають поодиноких українських громадян але й масово починають тероризувати українське населення підпалюючи їхні хати та навіть цілі села які населяють українці (с. Словатичах згоріло близько 200 хат).

---

¹³ В'ятрович В. За лаштунками «Волині-43» -Харків 2016- ст. 43

З початку німецька влада не вживала ніяких заходів що до захисту українського населення та ліквідації бандитських угруповань, але згодом все ж таки почала проводити операції по боротьбі проти польсько-советських банд українське мирне населення розраховувало що це захистить їх від грабунків та вбивств але воно сильно помилялося. Бо гітлерівці для ліквідації польських бандитських угруповань залучало відділи гітлерівської поліції, польські підрозділи СС з Любліна які склалися зі східного населення фольксдойчів. А точніше з поляків німецького походження які вороже ставились до українського населення тому воно попало ще в гірше становище. І виходило так що з 20 спалених сіл польських було 3 – 4, заарештовано та розстріляно багато українців. За свідченнями очевидців гітлерівські карні підрозділи входили в село зі складеними списками в яких фігурували українські громадяни. А це доводить те, що польські зрадники, які працювали в німецьких органах влади та проживали в українських селах навмисне вписували українців для цілеспрямованого знищення українського народу а не його захист від польсько-більшовицьких банд. Таким чином поляки знищували українське населення використовуючи при цьому будь які методи та можливості. Як за допомогою польського національного підпілля, польсько – радянських партизанських підрозділів, та німецьких карних підрозділів, та німецьких поліційних частин, які склалися з поляків. Тому українці рахували поляків як своїх запеклих ворогів. Зрозуміло що за знищення українців повинні відповідати тільки поляки, за українські жертви також повинні нести відповідальність німецькі та радянські командири, котрі керували терористичними акціями і це все сприймалося як польсько-український конфлікт.

Ці дії відбувалися за умови важливої доповіді генерала Ровецького голові уряду в екзилі в Лондоні Сікорському про те, що на Холмщині, Лемківщині та Підляшші слід зважити на українське відродження¹⁴. Ця доповідь була надана ще 26 січня 1942 року.

---

¹⁴ «У пошуках правди: Луцьк, 20-23 травня 2003 р. / Упорядн. В. К. Баран, М. М. Кучерепа, М. В. Моклиця, В. І. Гребенюк. - Луцьк: РВВ «Вежа»» - ст.166

За трагічну обстановку, яка склалася влітку 1942 року на Холмщині, очільники українського національного підпілля в повному обсязі покладало на польське підпілля. Своїми активними діями в боротьбі проти гітлерівських окупантів на теренах в основному заселеному українським населенням. Польські підпілляники реалізовували дві свої основні задачі. По перше виконували взяті перед Англією та її союзниками обов'язки щодо ведення бойових дій проти гітлерівських окупаційних військ у них в тилу. По друге своїми діями підводили під знищення гітлерівцями українське населення, яке їм заважало в майбутньому відтворювати свою державність.

Коли обстановка почала набувати жахливих масштабів це змусило очільників ОУН(б) на ці події відреагувати. Була опублікована заява в пресі ОУН(б) за червень-липень 1942 року. «Удар нанесено у ту свідому частину українського людства, що на Холмщині в продовж останніх років narosla. Тому жертвою падають свідомі селяни, священники, учителі. Фізично нищать свідомо живий елемент на одних теренах, щоби тероризувати рівночасно на других, мовляв, не хоче нам служити, зробимо з вами те, що зробили на Холмщині. Те, що маємо під сучасну хвилину на Холмщині, уявляє собою якусь несамовиту картину польсько-більшовицько-німецької спілки на знищення України». Але, не зважаючи на драматичну ситуацію в якій опинилось українське православне населення Холмщини, керівники українського підпілля не закликали до відплатних акцій: «не кличемо нині до відплати, бо ми свідомі, чим воно в сучасний момент могло б скінчитися. Але як що нищителі думають, що нас в той спосіб знищать – то помиляються. Нас не раз уже нищено вогнем і мечем - ми все таки витримали, ми все таки росли».¹⁵

І тому як відомо вже 16 червня 1942 року зібралася невелика кількість бувших українських офіцерів армії УНР і сформували невеликий озброєний загін (близько 20 чоловік) для захисту інтересів українського населення від польсько-більшовицьких та кримінальних елементів. На чолі цього загону став

---

¹⁵ В'ятрович В. За лаштунками «Волині-43» -Харків 2016- ст. 76

полковник Войнаровський армії УНР, краще відомий у 1920-х роках, як повстанський отаман Яків Гольчевський. І вже в недовгому часі штаб загону у Грубешеві зазнав нападу зі сторони польських бандитів. З цього часу, з літа 1942 року, починається збройне протстояння між українцями та поляками, який швидко набирив обертів. Також документально встановлено що українці із-за Західного Бугу зверталися до сотенного Ігоря, сотня якого діяла у районі Іваничів на Волині, з проханням надати їм захист від нападів польських бандитів. Також відомо про те, що холмські українці збирали делегації які зверталися з подібними проханнями до керівників Проводу ОУН і в листопаді 1943 року. З цього питання керівники Проводу ОУН не одноразово зверталися до керівників польського підпілля з проханням про мирне врегулювання конфлікту, але нажаль поляки не були зацікавлені у мирному вирішенні українсько-польських питань тому відповідей від них не надходило.

Вже в кінці 1942 року німецька окупаційна влада несла ще один фактор в українсько-польські стосунки на Холмщині, який ще більше загострив обстановку в цьому регіоні. Мається на увазі про проведення німецькою владою акції по переселенню українців та поляків в інші місця, та створення на Замоїщині території населеної німецькими переселенцями. Та німецьких переселенців заселяли в українські села а українців заселяли у польські села при цьому польське населення депортували до спеціальних таборів.

Ця акція відбувалася на теренах Замоїського, Білгорайського та Грубешівського повітів та тривала з невеликими перервами на протязі з 27 листопада 1942 року до серпня 1943 року. Ця акція супроводжувалась репресіями, розстрілами, знущаннями над мирним польським населенням. В результаті виселення поляків з їхніх осель постраждало понад 120 тисяч людей з близько 300 населених пунктів, з яких було вбито близько 11 тисяч чоловік, близько 52 тисяч вивезено до Німеччини на роботи або спеціальні табори та близько 58 тисяч чоловік спромоглися до втечі. Категорія втікачів стала основним джерелом для поповнення різних польських мілітарних загонів, таких як Армія Крайова, польсько-більшовицькі партизани, Батальйони Хлопські, та

різних напівполітичних-напівкримінальних банд. Польське населення вважало винним у своїх бідах не тільки німців а й українців, не зважаючи на те що близько 23 тисяч українців теж було насильно виселено зі своїх осель. Таким чином німецька окупаційна влада намагалася натравити поляків на українців, що було однією із цілей німецької окупаційної політики, що до окупованих територій. Переселення відбувалося так щоб навколо німецьких селищ створювалися українські села які б мали захищати німецьке населення від нападу партизан за рахунок українців.

Переселення описано ось як в документах українського підпілля: «Крайсгавптман дає дорученні голові УДК вислати наступного дня о 4-ій годині ранку 2-3 членів комітету до села, яке визначене на виїзд, де населення має на протязі однієї години приготуватися до виїзду, взявши лише з собою необхідне майно, як постіль, хліб, одягу тощо. Крім коней не дозволено брати з собою іншої худоби, ні домашньої птиці, як і жодного господарського інвентарю, бо це все залишається для фольксдойчів. Рівно через годину приїжджає декілька гітлерівців та близько 25 польських поліцаїв, що жорстоко гонять нещасний люд аж на нове місце переселення. Польське населення не переселяють на нові колонії, тільки до спеціально для них збудованих таборів. По приїзді українських переселенців на звільнене поляками поселення на Білгорайщині, вже в першу ж ніч на них роблять напад польські бандити, що знущаються над українськими родинами, а інші роблять заяву, щоб забиралися геть, звідки поприходили, українці не мають куди повертатись, тому вимушені їздити з місця до місця, як цигани які шукають для себе якого-небудь притулку. На виселені польські та українські селища вище згаданих теренах німецька влада заселяє фольксдойчів - румунів. Відмітити слід, що при виселенні польського населення гітлерівці шлють українську поліцію і дають наказ в грубий спосіб з ними обходитись і навпаки. Польське підпілля використовує ці акції в своїй пропаганді, на всю силу говорячи, що в цьому винні саме українці».¹⁶

---

¹⁶ В'ятрович В. За лаштунками «Волині-43» -Харків 2016- ст. 78

Не зважаючи на явну провокацію та вину німецької окупаційної влади польське підпілля звинувачувало українське населення у бідах виселених поляків у бідах яке зазнало польське населення. Українців застерігали щоб вони не вселялися у домівки залишені поляками «в підпільному журналі «*Slowo Polske*», - що в Грубешівському повіті на землі й хати вкрадені у польських селян. Починають заселяти німці українських селян. Польський народ та його влада попереджають завчасно українську людність що до займання пограбованого польського майна і польської землі. Польська держава не тільки не визнає цих беззаконних, спертих на окупаційний терор і грабунки, актів зміни господарів, але й притягнень до карної відповідальності всіх осіб, хто в цій акції пасивно чи активно співпрацює з гітлерівцями». Ми бачимо що загроза розправи нависала й на тих українців, яких німецька влада силою заселяла до польських селищ.

Важливим є те що не було якоїсь одної причини початку збройного конфлікту. Збройне протистояння було наслідком терористичних дій з боку польського підпілля советських партизанів, та різних напівполітичних – напівкримінальних банд. Також самі чинники стали причиною кривавих подій на Волині в 1943 році.

Ще один фактор, який уможливив розростання збройного протистояння, Тімоті Снайдер наголошує: «Знищення і деморалізація польської та української еліти напевно були, найважливішим чинником українсько-польського протистояння. Вбивства та депортації які відбувалися під час першої радянської окупації (1939-1941рр.) українське та польське суспільства було обезголовлене». Це значить що в найбільш критичний момент, коли напруження між двома народами сягнуло піку, обидва суспільства опинилися фактично без впливових очільників, які могли відіграти важливу роль організаційного та морального стримування».¹⁷

Наслідком трагічних подій на Холмщині стали тисячі українців, які тікали із охоплених терором своїх рідних земель через Західний Буг на Волинь.

---

¹⁷ В'ятрович В. За лаштунками «Волині-43» -Харків 2016- ст. 78

Саме ці біженці стали вісниками трагічних подій, що потягнуло за собою підвищення антипольських настроїв українців на Волині які і так були не прості. Біженці розповідали жахливі історії про трагедію на Холмщині, це було поштовхом до розпалювання ненависті до поляків, яке призвело до наступних трагічних подій на Волині.

2.5 Спроба порозуміння

Як вже раніше доповідалося, час розростання конфлікту на Холмщині керівниками націоналістичної організації ОУН було проведено спробу про його налагодження та припинення стосунків між польським та українським підпіллям. На Другій конференції ОУН, яка була проведена в квітні 1942 року були прийняті рішення, в яких зазначалося: що свою політику – будемо на політиці розгортання боротьби і вилучення другорядних фронтів тільки на вирішальних головних фронтах. В теперішній момент ми бажаємо нашим головним фронтом – фронт боротьби з советським імперіалізмом, під якою маскою він би не виступав. Також у цих постановах було наголошено спеціально: «Що стоїмо ми за злагіднення українсько – польських стосунків на даний момент міжнародної війни й ситуації на базі самостійних держав і визнання права панування українського народу на Західноукраїнських землях.¹⁸

З допитів Михайла Степаняка члена Проводу ОУН у НКВС стало відомо, що розглядалося питання на Другій конференції ОУН про взаємовідносини з польським підпіллям і було прийняте рішення що необхідно: 1. Створити союз так званих «поневолених народів СРСР»; 2. З поляками домовитись про спільну боротьбу проти советів, якщо не вдасться домовитися то хоча б досягти їх нейтральності в боротьбі ОУН проти советів.

Не можна відкидати і про готовність польського підпілля вести переговори і припинити боротьбу. Очільники польського підпілля теж чітко розуміли, що коли не визначено східні кордони Польщі, то в такій ситуації будь який конфлікт на спірних теренах буде використаний проти поляків. Польський

¹⁸ « У пошуках правди: Луцьк, 20-23 травня 2003 р. / Упорядн. В. К. Баран, М. М. Кучерепа, М. В. Моклиця, В. І. Гребенюк. - Луцьк: РВВ “Вежа”» - ст. 184

генерал Стефан Гровецький писав у штаб верховного головнокомандуючого польських збройних сил, що національну боротьбу на цих землях в певний період може використати радянський союз як привід для інтервенції. Також керівництво польського підпілля бачило, що керівництво українського підпілля робить спроби залагодити збройний конфлікт що відбувався. МЗС еміграційного польського уряду на основі заяв керівників ОУН кінця 1942 року підготувало доповідь де стверджується, що українці розглядають Польщу як свого потенційного союзника і вже у червні 1942 року польське підпілля робить перші спроби переговорів з ОУН. Так Лука Павлишин член проводу ОУН, який був військовим крайовим керівником ОУН – «Захід», розповідає, що до нього з'явився зв'язковий з Холмщини Леон Лапінський і доповів, що до нього прибув один із членів підпільної польської організації Ян Туровський, з яким він був особисто знайомий під час навчання у семінарії, хоче вести переговори з ОУН. Лука Павлишин доповів про це Михайлу Степанюку, крайовому провіднику ОУН – «Захід» і з його дозволу призначив переговори у Львові.

Головним питанням переговорів у Львові стало встановлення нейтралітету між польським та українським підпіллям. Друга зустріч з польським підпіллям не відбулась через згадувану гітлерівську акцію в Замості, але у літку 1942 року у Львові відбулися ще одні переговори на вищому рівні між ОУН, яку представляли члени Проводу Зенон Матла та Михайло Степаняк, польське підпілля представляли члени з так званої «Демократичної лівиці» за свідченнями Михайла Степаняка відбулося три зустрічі, на яких основними питаннями які могли бути в основі співпраці українців та поляків розглядалося необхідність боротьби зі спільними окупантами – СРСР та Німеччиною, другим питанням було взаємне визнання існування двох незалежних та самостійних національних держав. Але було одне спільне питання, яке могло залишитись нерозв'язаним і супротивні сторони це розуміли, це незалежність західноукраїнських земель так як керівники польського підпілля проводили переговори при цьому не маючи повних офіційних повноважень від

еміграційного уряду в Лондоні, переговори зайшли в глухий кут, наступна зустріч у Львові не відбулася через арешт польських делегатів.

Михайло Степаняк також повідомляє що у Варшаві в кінці літа 1942 року відбулися перемовини між членами проводу ОУН під керівництвом Омеляна Логуша та членами Делегатури краю польського уряду в екзилі. Але ці зустрічі також закінчились безрезультатно.

Керівники польського підпілля під керівництвом графа Дуніна Борковського та графа Бохемського вже з власної ініціативи звернулися до митрополита Андрія Шептицького з проханням організувати їм зустріч з керівниками ОУН. Перемовини були проведені на квартирі отця Йосифа Кладочного, у Львові, якого уповноважив від свого імені митрополит. Делегатом від Проводу ОУН на перемовинах був присутній Зенон Матла. Ці перемовини також закінчилися безрезультатно тому, що представники польського підпілля були готові говорити тільки по питанням започаткування спільної боротьби проти гітлерівських окупантів, тоді як члени проводів ОУН вимагали політичних гарантій що до визнання української національної незалежної держави в яку б входили західноукраїнські землі, але члени польської делегації як і на попередніх перемовинах не мали повних повноважень щодо вирішення цього питання.

Ще одна Українська національна сила під проводом Отамана Тараса Бульби-Боровця протягом літа 1942 року та в зимку 1943 року всіма силами намагалася зв'язатися з підпільними польськими організаціями на Волині, для зв'язку з польським урядом в екзилі. Зі сторони польського підпілля посередником мав бути польський національний діяч на Волині Браніслав Ходоровский. Б. Ходоровский був добрим знайомим Т. Бульби-Боровця ще передвоєнного часу, Ходоровский був польським патріотом, який не притримувався жорстокого шовінізму і підтримував дружні стосунки між українським та польським народами. Він мав зв'язати керівництво Головної Команди УПА з одним керівним членом польського підпілля, Яном Камінським та іншими польськими підпільниками. Але ці спроби перемовин теж не

увінчалися успіхом, як і керівників ОУН, бо шовіністично налагоджене польське підпілля вважало західноукраїнські землі неділимою частиною Польщі, а українців «зрадниками Польщі» і тому не хотіло йти на переговори.

ОУН шукаючи способи припинення збройного конфлікту сподівалася на порозуміння сторін, однак у переговорах українців попередили, що їх трактують як громадян Речі Посполитої та після війни будуть судити за зраду.

Представники трьох політичних партій і Адам Островський виступили і заявили, що продовжувати переговори з бандерівцями далі не треба, аргументуючи це тим, що:

1. Бандерівці - це фашисти, які разом з гітлерівцями повинні піти з політичного життя.

2. Метою цих переговорів бандерівці ставлять:

а) притуплення нашої пильності і ослаблення нашої самооборони;

б) скомпрометувати нашу політику і втягнути нас в антисоветський блок у тому випадку, якби їм вдалося одержати нашу згоду про підтримку їхніх прагнень до незалежності.

3. Проблема українського питання буде вирішуватися між СРСР і Польщею після війни митним шляхом без участі якихось бандерівців чи інших націоналістів¹⁹.

Вже після смерті Б. Ходоровського Головна команда УПА у березні 1943 року зробила ще одну спробу піти на переговори з польським підпіллям. І на цей раз керівники польського підпілля не пішли на переговори бо вважали всіх українців «бандитами».

2.6 Поляки не випадкові жертви

За часів комуністичного устрою польські науковці, партійні інституції, громадські організації мали можливість вивченням подій, які відбувалися на території Волині під час німецької окупації. За результатами досліджень винуватцями трагічних подій на Волині були, на думку поляків, українські

¹⁹ У пошуках правди: Луцьк, 20-23 травня 2003 р. / Упорядн. В. К. Баран, М. М. Кучерепа, М. В. Моклиця, В. І. Гребенюк. - Луцьк: РВВ "Вежа"

профашистські націоналістичні організації ОУН та УПА. В той час, така оцінка цілком відповідала поглядам ідеологів комуністичних партій як Радянського Союзу так і Польщі, але нажаль, після звільнення Польщі від Московської диктатури польські наукові, владні та громадські інституції не звільнились від комуністичних поглядів на рахунок ОУН та УПА. Та продовжують виставляти себе виключно жертвою, а українські націоналістичні організації – бандитами. Польські історики таким чином при оцінці тих подій ставлять наголос на те, що злочини українців це геноцид польського народу, тоді як, злочини польського підпілля це відплатні акції. А українців ОУН та УПА виставляються як фашистська організація, а у поляків такі як Армія Крайова, «Батальйони Хлопські» і т.д. – були патріотичними загонами підпілля, які боролися за незалежну Польщу. Але коли ми заглиблюємося в детальний аналіз історичних джерел це – заяви, публікації, накази, доповіді ОУН та УПА, а також аналізуючи документи німецької окупаційної влади та польських підпільних організацій ми маємо підстави стверджувати, що польсько-український збройний конфлікт, в тому числі й на території Волинського воєводства, почався ще задовго до липня 1943 року і поляки в цьому протистоянні були не тільки жертвами та пасивними спостерігачами, але й активною та злочинною стороною.

В антиукраїнських акціях на волинських теренах в 1943 – 1944 роках поляки брали участь входячи у склад німецьких окупаційних підрозділів та органів влади, радянських партизанських загонах та підрозділів НКВС так і різних національно-політичних патріотичних військових формувань. За наказами польського екзильного уряду та керівництва польського підпілля польське населення повинно було влаштуватися на адміністративні посади різних органів гітлерівської окупаційної влади для виконання поставлених задач керівникам підпілля. Особливо їм вдалося реалізувати такі можливості з весни 1943 року коли українці, які служили в поліції та на різних посадах німецької окупаційної влади на заклик керівників проводу ОУН та УПА пішли в підпілля. З цього часу поляки почали масово іти на службу та ставати на

посади в німецьких окупаційних органах влади а замість української поліції гітлерівці почали створювати поліційні підрозділи які склалися з поляків.

Не зважаючи навіть на те, що у зверненні до польського населення на теренах Волині окружного делегата польського уряду в екзилі з цього приводу зазначалося: «1. Все польське населення, чоловіки так і жінки, повинні знаходитися в лавах польської самостійної самооборони... слід все зробити, щоб гітлерівці якомога менше забрали людей на роботу. Адже доля вивезеного населення на роботу жахлива, а сама ця робота збільшує силу нашого найлютішого ворога ... 3. В жодному випадку сприяти німцям не можна. Вступ до німецької жандармерії і поліції є тяжким злочином що до польського люду. Міліціонери – поляки, які беруть участь в зруйнуванні домів а також у вбивстві українських дітей з жінками, будуть жорстоко покарані і виключені із складу польського народу. 4. Співробітництво з комуністами є таким самим тяжким злочином що і співпраця з гітлерівцями. Вступ до лав радянських партизанських загонів теж є злочином. Жоден поляк не повинен там знаходитись»²⁰

Але не все польське населення слухало накази своїх керівників як своїх військових керівників з АК та керівників місцевої делегатури польського еміграційного уряду. Тому, що виходячи з ситуації яка складалася в той час на Волині польським населенням керував інстинкт самозбереження а не накази керівників підпілля.

Польську допоміжну поліцію на території рейхскомісаріату Україна називали «гранатовою» за темно-синій колір форми, а вже в Генерал-губернаторстві польська поліція носила зелену форму одягу. Ці поліційні загони підпорядковувались німецькій поліції та виконували завдання під її наглядом.²¹

Польські поліційні загони розташовувалися по всій території Волині. Як відомо у Сенкевичівському, Колківському, Цуманському районах у квітні 1943

---

²⁰ У пошуках правди: Луцьк, 20-23 травня 2003 р. / Упорядн. В. К. Баран, М. М. Кучерепа, М. В. Моклиця, В. І. Гребенюк. - Луцьк: РВВ "Вежа" – ст. 301

²¹Мотика Г. Від Волинської різанини до операції «Вісла» – Київ 2013 "Дух і літера" -ст. 31

року в місцеві поліційні підрозділи польське населення почало вступати масово. Але вже скоро у них було забрано зброю і відправлено на роботи до Німеччини. Багато поляків прагнули вступати на німецьку службу і в інших районах Волині але що цікаво що німецька окупаційна влада брала на службу не всіх бажаючих, так наприклад у Рожищах із 60 бажаючих чоловік було прийнято на службу тільки 8. Також відомо що жінка – полька очолила Кріпо у Володимирі-Волинську. На допомогу місцевій, ще повністю не сформованій польській поліції з Генерального губернаторства був командирований польський поліцейський 202 батальйон, який налічував 360 чоловік а також надходили ще різні поліцейські загони з Великопольщі та Сілезії які склалися з райхсдойчів які з ненавистю ставились до українців. У травні 1943 року до Луцька надійшло близько тисячі польських жандармів, які до цього несли службу у прифронтовій зоні Східної України. Місцеве польське населення дуже щиро вітало їх сподіваючись на те що у скорому часі вони знищать українців. Ці поліційні підрозділи співпрацювали з польським підпіллям а у скорому майбутньому увіллються в підрозділи Армії Крайової. А одною складовою майбутньої 27-ї піхотної дивізії АК стане шуцманшафт – 107-й батальйон з м. Матієва. Особливою жорстокістю до українського населення під час пацифікаційних заходів прославилися так звані підрозділи «жандармері мотоциук».

Німецькі окупанти намагалися таким чином розпалювати українсько-польський конфлікт.

З метою провокації німців на виступи проти українців, польські поліцаї підкидували в кожний двір, в хату або скирду соломи або сіна «компрокат» - зброю або гранати. Сім'ї в яких було знайдено зброю німці грабували, палили та мордували. Один з таких злочинних випадків вчиненим гітлерівцями трапився на території Горохівського району, де сталося знищення кількох українських сіл. Найсильніше постраждало с. Княже, де спалили 40 господарств та вбили 172 людини. Як повідомив рехйскомісар Г. Кох, що німці убивали та палили українські родини та хати згідно заздалегідь складеними

списками які надали німецьким окупантам польські донощики і тому в цьому німецькому злочині він в повному обсязі звинувачував поляків.

З цього приводу командир польського прорадянського партизанського загону Р.Сатановський доповідав до УШПР: «Польській поліції дана німцям цілковита повна свобода в діях щодо українського народу. На ґрунті ненависті до українських націоналістів за скоєні ними злочини, польська поліція, за допомогою німців, мститься українському народові загалом...»²²

Під час польсько-німецьких акцій більше жертв українці зазнавали від поляків ніж від німців, що спричиняло відплатні походи українців, у тому числі і цивільного населення, що у свою чергу спричиняли нові хвилі польських антиукраїнських нападів.

Як на мою думку так і за інформацією яка знаходиться у німецьких документах, основною причиною чому керівництво Організації українських націоналістів-самостійників державників і Української Повстанської Армії прийняли рішення щодо деполонізації західноукраїнських земель саме у квітні 1943 року. Рішення було основано на створенні польської поліції та жандармерії на Волині та допомозі їй інших польських поліцейних підрозділів, які з особливою жорстокістю ставилися до українського населення.

Згідно німецьких документів, антипольські акції українських збройних загонів посилились у квітні 1943 року, як раз тоді, коли першими відзначилися служба поляків в німецькій жандармерії та поліції та їх участь у антиукраїнських каральних акціях, тим самим посприявши ескалації українсько-польського конфлікту та відіграла особливу роль у планах Української повстанської армії і Організації українських націоналістів - самостійників державників (ОУН-СД) з “деполонізації” західноукраїнських земель.

Антиукраїнські акції на Волині організовувались також поляками, що були у складі советських партизанських загонів. З початку появи радянських партизанських загонів та підрозділів НКВС на Волині, радянські партизани

---

²² У пошуках правди: Луцьк, 20-23 травня 2003 р. / Упорядн. В. К. Баран, М. М. Кучерепа, М. В. Моклиця, В. І. Гребенюк. - Луцьк: РВВ “Вежа” - ст.303

відчули на собі вороже ставлення місцевого українського та польського населення, тому що занадто свіжою в пам'яті людей залишалися події які відбувалися в 1939 – 1941 роках під час окупації. Але в Польщі існувала польська комуністична партія зокрема її організації були і на теренах Волині і вже в 1942 році такі польські комуністи як Юзеф Собесяк, Ян Бужинський та Роберт Сатановський почали організовувати прокомуністичні партизанські загони та підпілля. З появою радянських партизанських загонів підрозділи Собесяка та Бужинського увійшли до їхнього складу. В кінці 1942 та на початку 1943 року Сатановський запропонував радянському керівництву створити на теренах Волині потужний загін польських прокомуністичних партизанів.

Пропозиція польських комуністів була сприйнята негативно але радянське керівництво все ж таки сприйняло пропозицію Пономаренка сформувати польські прокомуністичні загони та направити їх на терени Генерального губернаторства. Де їхньою метою було проведення антинімецької збройної війни, що за задумом Пономаренка мала б привести до послаблення польських збройних формувань, яка б унеможливила подальшу ефективну збройну боротьбу з СРСР. В наслідок цього у лютому 1943 року був сформований загін ім. Тадеуша Костюшка командиром якого став Роберт Сатановський. За споминами Сатановського мета діяльності загону полягала в залученні польського населення до збройної боротьби разом з радянськими партизанами проти гітлерівських окупантів. Але Р. Сатановський обіцяв вести агентурну розвідувальну діяльність проти організацій українського націоналістичного підпілля на етнічних теренах Польщі. Політичну діяльність загону добре відображає «Відозва всього польського народу» сформульована командуванням загону яка була оприлюднена у зв'язку з розривом дипломатичних відносин між польським урядом у Лондоні в екзилі та Радянським союзом. Відозва мала на меті «вибілити» уряд СРСР перед польським народом за вбивство польських офіцерів в Катині. Р.Сатановський та його спільники назвали цей жахливий акт провокацією та вигадкою гітлерівських окупантів а уряд Сікорського ворогом польського народу. Тому

загін Сікорського не мав шаленої підтримки від підтримки та популярності місцевого польського населення і до 1 травня 1943 року загін поповнився лише на 43 людини. Діяльність загону Сатановського проводилась на теренах Столинського та Сарнинського повітах де виконували невеликі збройні акції.

Після липневих нападів УПА (1943 року) поляки масово пішли у радянські партизанські загони втративши надію на захист зі сторони німців та власного підпілля, про яке багато хто з місцевого населення навіть не здогадувався.

Згідно з багатьма донесеннями УШПР, поляки вступали до загонів радянських партизан не стільки через ненависть до фашистів та бажання їх подолати, а в основному через те, що «її змушували це робити акції українських націоналістів, в яких поляки вбачали свого головного ворога».

По даним Гжегожа Мотики називають число в 5-7 тисяч поляків, що воювали в лавах радянських партизан. Згідно з радянськими документами в підпорядкуванні Польському партизанському штабу в квітні 1944 року (під командуванням Р. Сатановського 1-ша партизанська бригада ім. Т. Костюшка, під командуванням Ю. Собесяка 2-га партизанська бригада «Грюнвальд», під командуванням Ст. Шелеста бригада ім. Ванди Василевської, під командуванням Луцевича партизанський загін) налічувало близько 1800 бійців.

Поляки які вступали до лав радянських партизанських загонів проводили політичну переорієнтацію. Так в одному з польських донесень ситуацію було оцінено так: «партизани охоче поляків беруть до себе, а піклуватися про них береться політрук. Але вони жорстоко вбивають тих поляків, яких вважають так званими націоналістами Сікорського. До останніх відносять усю інтелігенцію»²³. Таким чином радянське керівництво прагнуло підпорядкувати собі простих поляків та польське підпілля при цьому знищуючи патріотично та націоналістично налаштованих поляків. Так було вбито командира партизанського загону АК поручника Яна Рерутко «Джазга», щоб підпорядкувати собі самооборону Старої Рути в липні 1943 року було вбито

---

²³ Мотика Г. Від Волинської різанини до операції «Вісла» - Київ 2013 “Дух і літера ” - ст. 53

поручника Осецького командира бази. Радянські партизани, командиром яких був капітан Іван Шитов, підступно знищили загін АК командиром якого був капітан Владислав Коханський. Коханського ув'язнили та передали до рук НКВС а його товаришів розстріляли.

Велася жорстока боротьба між підрозділами УПА та прорадянськими польськими партизанами. За спогадами одного з командирів прорадянського польського загону Миколая Куніцького, так описав покарання схопленої групи УПА: «Після допиту [...] командира взводу я засудив до тортур а потім до смертної кари, інших до смертної кари через повішання». В іншому розділі своїх спогадів він пише: «Бомби які не розірвалися [...] ми перенесли [...] на середину галявину, по узлісся розставили партизан, а полонених із банд УПА посиляли на галявину, щоб з тих бомб вилучали запали». А за свідченнями, Фанні Солом'ян-Лоц, яка служила в партизанському лазареті, розповідала: «Українські партизани були моїми «кроликами», над якими я проводила свої перші в житті хірургічні операції [...]. Діяв такий закон: полоненого з початку вилікувати, а потім треба убити». Польські прокомуністичні загони самостійно а також разом з радянськими партизанами проводили збройні акції проти мирного українського населення прикриваючись боротьбою з УПА. Так у звіті ОУН написано : «червоні партизани сильно пограбували українських селян, вбили 25 чоловік, спалили половину села, поранили – 15 чоловік, а 10 – забрали в полон». Цю акцію підтверджують спогади польки Фанні Солом'ян-Лоц, яка була учасницею акції : «Ми виїхали з села на реквізованих возах, які були з горою наповнені військовими трофеями: простирадла, полотна, сорочки, рушники та багато іншого майна. Ми швидко вивели усю домашню худобу та коней». ²⁴

Саме масовий вступ поляків в лави радянських партизанських загонів стало підштовхуючим апаратом до створення власних підрозділів в командуванні округу АК Волинь.

---

²⁴ «У пошуках правди: Луцьк, 20-23 травня 2003 р. / Упорядн. В. К. Баран, М. М. Кучерепа, М. В. Моклиця, В. І. Гребенюк. - Луцьк: РВВ «Вежа»» - ст 308

Проте, поляки мали і свої національні військові формування – бази самооборони, аківські або проаківські партизанські загони, підрозділи Волинської 27-ї піхотної дивізії АК, які окрім захисту власної людяності, вдавалися до протиукраїнських акцій – нападали на українські боївки та осередки або напади “з метою помститися у відповідь на акції загонів УПА”, а також проводили напади на українські сусідні села, таким чином вирішуючи проблему власного забезпечення продуктами харчування.

Однією з найбільших польських баз на Волині було село Пшебража, яка вже в березні 1943 року отримала дозвіл від крайсляндвірта (районний керівник сільського господарства) Ківерців Йєскі на створення бази самооборони. Ще в 1938 році це село налічувало 1150 жителів, з проведенням УПА антипольських акцій під захист цієї бази почали тікати з віддалених селищ, які постраждали від нападів підрозділів УПА, тисячі польських біженців. Загалом свій захист в Пшебражому знайшли близько 10 тис. поляків.

Захисники Пшебражого не тільки оборонялися а й проводили, як пише польський історик Г. Мотика «наступальні операції» при цьому проводячи напади на навколишні українські села. Як проходили ці наступальні операції можна прочитати в листі К. Банаха який був делегатом польського уряду з Волині, адресованого полковнику К. Бонбінському комендантові округу АК 26 вересня 1943 року. У листі піддавалася критиці «неналежна позиція окремих баз самооборони і партизанських загонів, яскравий цьому приклад як місцевий загін палить сусідні українські села та карає всіх українців які зустрічаються на його шляху, грабує майно місцевого українського населення. А це відбувалося на околицях села Ружин.»

Втім, варто зазначити, що, по-перше, польські бази самооборони виявилися здатними на антиукраїнські “відплатні акції” тільки з червня - липня 1943 року. До того часу їм доводилося проводити в основному оборонні дії. Листи тих осіб з Волині до Варшави, які були свідками нападів проти поляків підрозділами УПА, переконують, що кілька десятків тисяч польських селян, погодилися бути втягнутими в самооборону, далеких від політики, тільки тому,

що хотіли тільки фізично вижити, і діяли вони в ній не стільки з патріотичних намірів, скільки з ціллю самозбереження. У такій ситуації поляки були згодні шукати захисту і підтримки не лише у радянських партизанських загонів або німецької окупаційної влади, але, й «у самого чорта, як кажуть».²⁵

По-друге, з липня 1943 року, командування АК частково деконспірувала свої сили з метою радикальної протидії загонам УПА та українському люду, що брали участь у нападах, інша частина лишилася у підпіллі.

По-третє, постраждала велика кількість невинних людей, котра ніяким чином не була замішана до антипольських акцій. До втрат спричинили дії загонів проаківських партизан, про що свідчать листи волинського делегата польського уряду К. Банаха, котрий був адресований полковнику К. Бомбінському, який на той час був комендантом округу АК.

З листівки за червень 1943 року командування УПА видно що українське підпілля попереджало про трагедію яка може виникнути в любий момент з вини поляків по відношенню до українського населення, в ній зазначалося: «якщо на українських теренах постане нова Гайдамачинна чи Коліївщина, то відповідальність за неї спадає виключно і цілковито на ті кола, що завели Польсько-визвольну політику в протиукраїнський табір в Німецького та Московського імперіалізму і діє сьогодні на українських теренах як прислужники Берліну й Москви проти українського народу.»²⁶

На даний час з офіційних джерел відомо, що трагічні події на Волині влітку 1943 року почалися з вини керівників загонів УПА, але є маловідомі факти того що, польським підпіллям було заплановано широку протиукраїнську акцію, яка мала розпочатися 15 липня 1943 року. Цей план було викрито Службою безпеки ОУН, але документально було встановлено зв'язок між делегатурою «Жонду Жечипосполітей» та польським підпільним штабом, який, нібито, офіційно співпрацював з підпіллям УПА в їх спільній боротьбі проти обох окупантів. Що цей штаб отримував таємні повідомлення та накази проти УПА від воєводського делегата «Жонду Жечипосполітей». Поляки разом з

²⁵ В'ятрович В. За лаштунками «Волині-43» – -Харків 2016 ст. 132

²⁶ В'ятрович В. За лаштунками «Волині-43» -Харків 2016 – ст. 132

німцями хотіли провести терористичну антиукраїнську акцію проти українського населення в той час, як загони УПА проводили акції проти радянських партизанів у іншому місці. Цілком можливо, що до такого необдуманого кроку, польське націоналістичне підпілля могли підштовхнути більшовики, використовуючи в їх середовищі власну агентуру, про що, свідчить радіограма керівника штабу партизанського руху Рівненської області В. Бегми до УШПР на початку липня 1943 року, про домовленість польського загону у районі Степаня та Сатановського про спільні дії проти українських націоналістів.

Ще одним відомим для всіх трагічним фактом який трапився 11 липня 1943 року у селі Порицьк, яким поляки оперують проти українців та став для них одним із символів «волинської різні», як вони це називають. Коли українці на свято Петра і Павла, як поляки кажуть без будь якої причини перебили з кулемета біля костела всіх поляків які знаходились в ньому. Але вони не розголошують причини цієї трагедії, мабуть тому, що не хочуть, щоб громадяни Польщі знали істинної причини цієї трагедії, бо теперішні науковці Польщі можуть дискредитувати себе в очах своїх громадян. У книзі Володимира В'ятровича «В'ятрович В. За лаштунками «Волині-43» є спогади мешканця села Завидів Олексія Конуна про події які передували цій трагедії. Він розповідає : «Між Підбереззям і Мілятином попід лісом був цілий лінцюг господарств. Вночі поляки повбивали на тій смузі майже всіх українців. Вбивали не зброєю а ножами які вони вже успіли освятити в костелі. Молоді дівчата там жили, то не пощадили і їх, всіх в ночі порізали, щоб не бачив ніхто. Коли поляки це зробили, тоді наші українські хлопці взялися поставили кулемета біля костела на Петра і Павла – і всіх поляків знищили. Тоді багато молодих наших хлопців із довколишніх сіл пішло в українські партизани.»²⁷

У польській історіографії, в друкованих документах та пресі поширена теза «волинська різня», яка має показати те, що загони УПА вбивали та мордували беззбройне мирне польське населення. Перечитуючи документи

---

²⁷ В'ятрович В. За лаштунками «Волині-43»- Харків 2016 -ст. 127

українського підпілля ми робимо висновок що відбувалося не «різня» з боку українців а велася справжня українсько-польська війна. Бо «мирне» польське населення чинило збройний опір не вилами та сокирами а сучасним як на той час озброєнням. Та не могло «беззбройне мирне» польське населення проводити наступальні операції проти добре озброєних загонів УПА з селянським знаряддям праці.

Зі звітів, за квітень 1943 року, розвідників радянських партизанів читаємо, що в Гуті Степанській (одна з великих польських баз) зосереджено близько 2 тис. поляків який охороняє партизанський загін під командуванням поручника Тускевича. На озброєнні загону є гвинтівки, автомати та крупнокаліберні кулемети. А зі свідчень українського підпільника Степана Коваля який давав покази в НКВС про напад загону УПА на польську оборонну базу Пшебраже в червні 1943 року. Він розповідає що село було добре укріплене окопами та бліндажами тому упівці при нападі використовували 45-мм гармати та міномети та використання й такого озброєння не допомогло упівцям здобути польську базу.

Та, все ж таки, будемо об'єктивними і визнаємо що деякі командири українських загонів брали на себе відповідальність щодо знищення поляків, які не тільки співпрацювали з німцями та радянськими партизанами, а й вбивали і мирне населення та насильно залучали до цих ганебних акцій й українських селян. Маємо докази, що деякі командири загонів проводили насильну мобілізацію українських селян в нападах на польські села. «Як згадує Іван Симчук житель волинського села Вижгів. У неділю 29 серпня, – нам було наказано брати лопати та сокири бо треба розбирати колії. Зібрали усіх в Марчукових кущах. Я сюди прийшов разом з Гуценським Павлом. Ми там побачили невідомих озброєних людей. Один з них виступив із гаслом іти та вбивати поляків на колонію. А Котович Валентин каже: «Та хіба рука підніметься на них? Ми ж живемо з ними разом, та ходимо до них в гості». Тоді якийсь із незнайомців гукнув: «Прикінчимо отут одного або двох, і всі ви

підете туди куди накажуть!» Розмова на цьому і закінчилася»²⁸. Але, що такі акції були сплановані в друкованих документах українського підпілля не виявлено, а це значить, що такого роду антипольські акції приймалися на рівні командирів малих груп підрозділів УПА без відома та наказів старших командирів або ж навіть кримінальних банд.

Багато польських істориків намагаються нав'язати думку суспільству, що ніби то керівництво УПА ставило завдання своїм підрозділам про знищення всіх поляків на підпорядкованих теренах. Але з документів українського підпілля, які дійшли до нашого часу на літо 1943 року не можна зробити висновків що керівники УПА ставили завдання своїм відділам про знищення всього польського населення.

Зі звіту підпілля ОУН Володимирівсько-Горохівського терену за липень 1943 року ми бачимо правдиву ціль антипольської акції керівництва УПА. «Після закінченні акції направленої проти бунтівних польських елементів у польському суспільстві поглибилась кристалізація деяких груп, що займають у відношенні до українців розбіжні позиції. Найбільш до українського настроєня від лап польського суспільства, боячись справедливої розплати за свої криваві наміри та працю, повтікали під захист гітлерців у міста. Мирна прихильна до українців нерозполітикована частина польського населення або повернула до своїх осель, або лишилася на місцях після отримання гарантії їхньої безпеки зі сторони українців. Мирне польське населення у багатьох випадках запевнене своєю безпекою між українцями було змушене польськими організаційними боївками полишити свої господарства ... але всеж частина польського народу, залишається нині на своїх поселеннях при щоденній роботі, якої не зачепила акція. З українським людом живе гідно, навіть пропонують співробітництво в визвольній боротьбі українського народу, складаючи багато письмових і усних заяв про співдружність. У відповідних відозвах всі поляки отримали усні гарантії усіх повноважень на рівні з українським людом в заміну за співпрацю і лояльне ставлення в деяких питаннях, польське мирне населення правильно

---

²⁸ В'ятрович В. За лаштунками «Волині-43»- Харків 2016 - ст. 133

зрозуміло причину проти польських дій та виявила бажання до переходу на православ'я, а часом просить навіть згоди «на зміну національності». Також з'ясовано, що український люд має до поляків скарги не за їхню приналежність до католицької релігії чи польської нації, а за ворожу поставу до українських визвольних змагань і українського національного питання на українських етнографічних теренах»²⁹.

З інших спогадів командирів підрозділів УПА, наприклад, сотинного УПА В. Грабенка повідомляє, що курінний «Рубашенко» повідомив мешканців села Гута Степанська, що буде скоєний напад на село за три тижні до нападу. Щоб у мирного населення був час для від'їзду. Також В.Грабенко повідомляє про наказ командира Д.Клячківського щоб не займати мирного населення під час нападу. Але, як зізнається В.Грабенко, під час нападу стався прикрий випадок зі сторони селянського загону самооборони, який допустився кривавої помсти щодо мирного населення.

Зі свідчень командира відділу УПА ми бачимо що метою підрозділів УПА було знищення озброєних підрозділів а не мирного населення. Також він зізнається що зі сторони загонів селянської самооборони, які залучалися до нападу, мали випадки знищення мирного польського населення. Як підкреслює командир що регулярні підрозділи УПА до таких трагічних випадків відношення не мають, але такі трагічні випадки він, як представник українського підпілля, признає бо мабуть вони були не поодинокі. Ці випадки свідчать про критичний рівень ненависті українського населення до поляків.

2.7 Критика історичних візій про волинську трагедію в польській історіографії

Утрирована кількість атак на польські поселення стала хибним підґрунтям, з якого трансформовано висновок про широкомасштабну акцію по всій Волині. А з цього висновку теж випливає про існування наказу, що

---

²⁹ В'ятрович В. За лаштунками «Волині-43»- Харків 2016-ст. 134

інкримінував повне винищення етнічних поляків, якщо точніше національну чистку.

Наближення роковин трагедії українсько-польського збройного протистояння на Волині провокує не історичні, а спекулятивні політичні дискусії.

Актуальною темою став проект постанови сенату про встановлення 11 липня Днем мучеництва і пам'яті поляків зі східних кресів — вшанування загиблих у збройному конфлікті лише з однієї сторони.

Така постава для польських депутатів парламенту не нова. Аналогічну пропозицію ще в червні 2011 року виніс на розгляд парламенту депутат Францішек Єжи Стефанюк. В мотивуванні сказано: що масова антипольська акція відбулася саме 11 липня 1943 року, яка вмістила близько сотні польських сіл.

Висновки авторитетних істориків про те, що антипольська терористична акція загонами УПА мала спрямований характер і ставила за ціль винищення усього етнічно польського народу, та саме базуються на положенні, що в ніч із 11 липня на 12 липня 1943 року відбулася повномасштабна акція, яка одночасно охопила декілька десятків, а то й навідь і більше сотні населених пунктів.

Причому масштаби операції у польській та й українській історіографії постійно збільшується: у книзі “Українська партизанка” польського історика Гжегожа Мотики йдеться мова про 96 населених пунктів, у вступному слові до роботи теж польського історика Владислава Філяра до збірника документів, виданого Службою безпеки України та Інститутом національної пам'яті Польщі у 2005 році було вже 150, у монографії Ігоря Ільюшина писалося про понад півтори сотні сіл; а в Тімоті Снайдера американського історика наведено найбільшу наразі кількість — 167 селищ та хуторів.

Згадані цифри істориків стали підґрунтям для юридичних звинувачень в антипольській акції, як геноциді – а, отже, лягли в основу для написання належних політичних постанов Сейму .

Щоб перевірити ті чи інші історичні факти завжди треба починати з верифікації історичних джерел, саме тому треба визначити, на які джерела спираються результати висновків про згадану акцію 11 липня 1943 року.

Неважко помітити, зробивши аналіз польської історіографії: що головним історичним джерелом інформації для таких висновків служили спогади, які були опубліковані у роботі Владислава та Єви Семашків.

Спогади очевидців, які були записані через десятки років після згадуваних подій, є досить сумнівним історичним джерелом, а тому історики зобов'язані використовувати їх дуже обережно, обов'язково порівнюючи з іншими типами джерел.

Українські краєзнавці Іван Пушук, Ярослав Царук та Іван Ольховський зібрали спогади з тих самих місць де Владислав та Єва Семашки, і подають зовсім діаметрально протилежну інформацію.

Український історик Роман Кутовий провів своє цікаве зіставлення свідчень, що були записані у сучасній Волинській області в 11 районах у 607 селах, згаданих у науковій роботі Семашків та названих українських краєзнавців.

Наведена українськими та польськими дослідниками кількість жертв, неістотно відрізняється або збігається тільки близько у 20%, розбіжність в оцінці кількості жертв приблизно для такої ж кількості випадків коливається в межах 20-100%.

Величезні розходження в інформації у близько 60% випадків: до різниці у 50 разів доходить коли стосується кількості вбитих українців, а щодо вбивств поляків — навіть у 150 разів³⁰.

З цих фактів маємо вагомі підстави вагатися в правдивості споминів (незалежно від того, зібрані вони українськими чи польськими істориками) як неупередженого джерела.

---

³⁰ Кутовий Р. С. Спогади як джерело даних про цивільні жертви українсько-польського збройного конфлікту на Волині в роки Другої світової війни // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. — № 10. — 2011.

Починаючи з весни 1943 року, польська всебічна підпільна мережа у своїх доповідях ретельно відображала наростання українсько-польського протистояння.

Одне з найперших відомих на сьогодні повідомлень, що має відношення до антипольської операції на Волині в липні 1943 року, має дату 31 липня 1943 року. Невідомий польський підпільник під псевдонімом “Соболь” доповідав міністру внутрішніх справ польського еміграційного уряду Владиславу Баначику:

“Здійснювані українцями, вбивства польської людностіна Волині, посилюються. В період з 13 липня до 18 липня 1943 року мали місце масові вбивства у: Вигнанці, Гурові Великому, Гурові Малому, Гурові, Здзярах, Загаях, Заболотці, Садовій, Олені, Ожешині, Новинах та Порицьку. 11 липня цього року у луцькій єпархії вбито 40 ксьондзів”.³¹

Інформація подана в документі, події не мають відношення до дня, який цікавить нас – адже відповідно до звіту, події відбулися наступного тижня, але більшість із названих населених пунктів будуть згадані у пізніших документах польського підпілля та будуть віднесені саме до тих, які підпадуть під терористичну акцію в ніч з 11 на 12 липня.

Натомість у доповіді командувача Армії Крайової, польського генерала Тадеуша Коморовського, від 19 серпня 1943 року саме в ці дні згадуються антипольські акції. В ній вказано: “Що 11 і 12 липня знищено 60 польських сіл на Горохівщині та Володимирщині”.

У звіті, що є тільки одним документом який підтверджує великий географічний масштаб терористичної акції. Від згадуваних подій пройшло вже трохи часу — більше місяця, але жодних деталей генерал не передає. Документ не містить інформації про одночасний напад протягом однієї ночі, а мова йдеться про результати акції за дві доби — 11 липня та 12 липня.

---

³¹ Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. — Т. 4: Поляки і українці між двома тоталітарними системами. 1942—1945. — Ч. 1 / Ред. Є. Тухольський, Ю. Шаповал та ін. — Варшава — К., 2005.

Міністр внутрішніх справ польського уряду Владислав Баначик 20 серпня 1943 року доповідав про обстановку за останні півроку на окупованих гітлерівцями колишніх землях II Речі Посполитої.

Він пише, що останнім часом відділи мельниківської та бандерівської ОУН, а також загони Отамана “Бульби” Тараса Боровця, — на які радянські агенти мають великий вплив, прийняли польську людину масово знищувати.

Спочатку акція була цілеспрямована проти польського люду, які служили у німецькій сільській та лісовій адміністрації, але потім почали ширитися і на польських місцевих селян. У селах Мельниця, Голоби, Велицьк, Жмудче у Ковельському повіті та інших банди УПА вимордували приблизно 150 польських родин.

Жорстокі розправи над поляками українців відбувалися також і у Костопільському повіті. Українці були причетні до вбивств у Володимирському повіті приблизно 360 родин. В загальному від рук українських націоналістів та простих жителів жертвами злочинів стало приблизно біля двох тисяч чоловік етнічних поляків.

Ця інформація не обіймає ніяких виразних хронологічних меж, із цього повідомлення зрозуміло лише те, що мова загалом йде про літо 1943 року. Важливо, що, згадуються про ті ж самі землі (Володимирський повіт), що й у Коморовського.

Міністр внутрішніх справ лондонського уряду у грудні, отримавши звіти з волинських теренів, опрацював детальний звіт про жахливі події на східних теренах Польщі у липні – серпні 1943 року. В його звіті у розділі “Волинь” маємо інформацію про зруйновані польські села.

Міністр Баначик уже пише про те, що “одночасно в низці місцевостей в середині липня українські банди напали на польський люду на Волині в її західних повітах а саме Горохівському, Володимирському, в яких панував ще відносний спокій в минулі місяці ”.³²

³² Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Wydział Społeczny. Sprawozdanie № 11/43 // Hoover Institution Archives. Poland. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Box 8, folder 9.

Далі він наводить перелік місцевостей, опираючись на покази біженців із Волинського воєводства, які потрапили в Галичину, які підлягали нападу у Луцькому (8 колоній і сіл), Горохівському (25 колоній і сіл), Володимирському (27 колоній і сіл) та Дубенському (17 колоній і сіл) повітах .

Отже, розмова йде про 77 сіл та колоній (ця кількість населених пунктів, наближена до наведеної Коморовським), але детальної інформації про час цих нападів не приводиться, і вдруге, з повідомлення можна второпати, що пишеться про зруйновані та спалені від початку протистояння до серпня 1943 року, або про липень та серпень 1943 року, або взагалі про селища та колонії.

Однак далі в тексті пишеться про детальний звіт про дії на краю села Порицьк, які безпосередньо нас цікавлять та стосуються тих днів. Тому наводжу цитату з тексту цього документа:

“На волинських теренах банди водночас провели жорстокі напади 11-13 липня на низку польських населених пунктів. Ці банди склалися в основному з українських селян з сіл Грушів, Самоволя, Стрільці, Печихвости, а також до складу банд входило чимало жінок а також підлітків.

Зброя в українців була різноманітна від гранат, автоматичних карабінів аж до вил і лопат. Вогнепальна зброя була як німецького так і радянського виробництва. Терористична акція почалася майже одночасно й широкомасштабно 11 липня 1943 року.

На землях селища Ожешин з тамтешніх 350 етнічних поляків zostалися живими заледве 60 чоловік. Переважно в живих залишилися ті, котрі в момент терористичної акції перебували поза межами селища, і тільки вони зуміли утекти за межі Волинського воєводства.

Бандити під керівництвом знаного місцевими поляками Гжегожа Возняка, прийшли вранці о 9-й годині, який був одягнений в якусь радянську форму, вони з собою мали 6 автоматичних карабінів та тяжкий машинний карабін. Вони позабирали з хат польське населення вивели за село до лісу та всіх повбивали.

11 липня 1943 року близько 11-ї з'явилася в містечку Порицьк велика банда в німецькій уніформі. На той момент польське населення перебувало на недільному богослужінні в місцевому костелі. Коли люди почали виходити з костела, бандити почали по ним стріляти із карабінів і кидати в них ручні гранати.

Бандити вбили приблизно 100 поляків, також важко було поранено ксьондза перед вітварем, зруйнували вітвар підірвавши під ним снаряд з під гармати. Пограбувавши селище банда приблизно о 17-й годині пішла до лісу.

В селищі Заболотці замордовано українською бандою 12 етнічних поляків, також одного священика.

17 польських родин було замордовано в колонії Здзяри місцевими українцями.

Близько 400 поляків було вбито в селищі Садова. Ця банда була озброєна вилами й лопатами, та складалася близько з 100 чоловік. Банда знаходилася на околиці селища, та тривалий час виловлюючи поляків, яким спочатку вдалося вберегтися в сусідніх лісах.

Замордовано 35 поляків в селищі Новини.

Близько 300 поляків в селищі Загаї, що мешкали там, вбереглося тільки п'ятеро. Провідниками банди були відомі полякам в селі українці Жук і Федак, до банди входило близько 100 людей ”.

Про антипольську терористичну акцію 11 липня 1943 року також згадується у виданій у липні 1944 року польській листівці “Українці за Збруч”.³³

Також треба нагадати, що ці населені пункти згідно з уже наданою доповіддю від 31 липня зазначені як такі, що зазнали нападу між 13 липня і 18 липня.

В додатку до звіту міститься спогад невідомого очевидця в якому можна знайти додаткову інформацію про антипольські терористичні дії, які відбулися в ніч з 11 липня на 12 липня у двох південних гмінах Володимирського повіту, наданий уряду в жовтні 1943 року до звіту в Лондон.

---

³³ Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів: у 3 т. — К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2005. — Т. 3.

В цій розповіді знаходиться детальна інформація: на думку очевидця, підготовка до акції відбувалася ще напередодні акції, тому що відбувалася мобілізація українців у селищах 10 липня. Ще у вечері в селах відбулися збори, де мобілізованим довели, що вночі буде проведена терористична акція проти польського населення.

“11 липня 1943 року о годині 2:30 по півночі, — читаємо у свідченнях, — почалася жорстока різня. Всі польські будинки оточили не менше як 30-50 селян на кожний, двоє з вогнепальною інші з холодною зброєю.

Наказували відчинити двері, але коли відмовляли просто рубали двері. Всередину будинків кидали ручні гранати, кололи людей вилами, рубали сокирами, розстрілювали з автоматичних карабінів тих, хто тікав ”.³⁴

До 11-ї години ранку тривали убивства людей. Після того проводився грабунок майна знищених колоній. Також відомо ще п'ять населених пунктів крім семи перелічених такі як: Гурів Малий і Великий, Зигмунтівка, Вигнанка, Вітолдівка. Знову-таки, при цьому, три з них у доповіді за 31 липня значаться як зруйновані між 13 липня і 18 липня.

За твердженням очевидця, в загальному, в результаті цієї терористичної акції більше тисячі чоловік загинуло. Схожий напад трапився, на його думку, відбувся і на півночі Володимирського повіту, але свідком її не був, тому ніяких деталей про це свідчення не містить.

У написаному на початку 1944 року, дещо пізніше, ці події були названі організованою “національною революцією”, що вилилася у жорстокі вбивства польського населення в “кільканадцяти селах Володимирського повіту”.

Знаходимо достатньо детальні описи в польських підпільних документах того часу кільканадцяти (тобто між 11 і 19) терористичних акцій, які проводилися в ніч із 11 липня на 12 липня, названо точно 12 селищ (хоча датою знищення деяких з них названо також період між 13 липня і 18 липня).

Свідчень проте немає про наведені Коморовським масштаби – 60 сіл – тому тільки ми можемо припустити, що у донесенні.

³⁴ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Wydział Społeczny. Sprawozdanie sytuacyjne z Ziem Wschodnich № 5/44. Październik 1943. — Londyn, 1944 // АЦДВР. — Ф. 30. — К. 10.

Тим більше що ніде в документах польського підпілля немає аргументу про понад 150 сіл, на які було зроблено напад протягом однієї ночі.

Напевне, що акція, яка передбачала би одночасний напад хоча б 60 селищ, вимагала серйозної підготовки та координації, і тому мала би лишити по собі якісь бодай мінімальні документальні сліди і в архівах УПА, у звітах та донесеннях різних її територіальних загонів. Натомість таких даних не віднайдено (принаймні поки що).

У нас є лише два документи українського підпілля, які детально переказують про антипольські напади 11 липня. Одним із цих документів є відозва до польського населення штабу загону УПА “Січ” від 15 липня (що діяв на землях Володимирського повіту).

Тут говориться про спробу встановити договір між українським підпіллям і штабом одного із польських партизанських підрозділів. Із монографії Гжегожа Мотики і Рафала Внука дізнаємося, що йдеться мова про Кшиштофа Маркевича — “Чарта” та Зигмунта Румеля — “Кшиштофа Порембу”. У версії польських авторів немає деталей цього конфлікту, викладено тільки, що польські командири були убиті українцями під час перемовин”.³⁵

Ці перемовини було зірвано нападом поляків у ніч із 10 липня на 11 липня 1943 року на штаб українського підпілля. Українські повстанці відбили напад і у відплату “польський штаб вирішили покарати з великою суворістю, що і зробили, причому постраждали польські селяни, на території якого цей штаб перебував”.

Про ситуацію, яка описана в документі, детальніше можна прочитати у дослідника Івана Ольховського. У квітні 1943 року, дослідник засвідчує, що вояки українського повстанського підрозділу “Січ” звільнили від гітлерівської окупаційної наявності кілька селищ Турійського району. Польське село Домінополь було серед цих селищ.

Враховуючи те, що навколо вже кипіла війна між поляками і українцями, на цих теренах до конфлікту не дійшло. Очільники підрозділу “Січ”, більше

---

³⁵ Motyka G., Wnuk R. Pany i rezuny. Współpraca AK-WiN i UPA. 1945—1947. — Warszawa, 1997.

того, звернулося з пропозицією до місцевого населення сформувати військовий загін, який разом би із вояками УПА держав оборонні позиції проти можливого нападу гітлерівців.

Всеж такий загін було створено із 90 чоловік, але мирний симбіоз проіснував недовго і завершився кривавими інцидентами у Домінополі.

За версією очільників підрозділу “Січ”, польські підпільники почали таємно передавати інформацію про український повстанський штаб, його розміщення, особливості оборони та задуми гітлерівській поліції, а в ніч із 10 липня на 11 липня 1943 року спробували знищити сам штаб. У відплату українські повстанці другого дня знищили польський підрозділ та зруйнували все село Домінополь, що було підпільною його базою.

Тому, маємо таку інформацію про антипольську акцію, яка була здійснена 11 липня, та визнання того, що під час неї було скривджено мирне населення. Але в даному документі ми не знайдемо інформації про те, що згадувана акція була елементом широкомасштабної антипольської операції, яка розпочалася в той же день.

Але все навпаки, в документі міститься виправдання за знищення мирного населення: “Зясовуємо, що ми не маємо мети ліквідувати польський люд, а те, що відбулося, — було кінцевим у власній обороні. По кров польського мирного населення не зазіхаємо”.

Про ці акції йде мова про ще один документ підпілля УПА “Донесення з проведення боїв підрозділу “Січ””. У ньому написано: “що. на Бискупчин 11.VII в боївку Ч. 6 виїхало 30 осіб, для проведення ліквідації сексотів, яких було рекрутовано переважно це були поляки. Вбито близько 2 тисяч осіб.

З нашого боку загиблих не було. На Домінополь 12.VII. виїхало 150 вояків, де провадили ліквідацію польських сексотів і польського штабу. Вбито близько 900 чоловік, з них 10 польських вояків, що входили до цього штабу”.

На теренах перебування загону “Січ” на протязі двох днів, 11 і 12 липня, були проведені антипольські акції, в результаті акції жертвами стало приблизно трьох тисяч чоловік, серед них мирне населення. Український історик Іван

Патриляк вважає, що ці акції “вписувалися в загальну картину так званої осередками польської самооборони та боротьби з польськими “сексотами”, які тримал в страху довколишні українські селища і були для радянських партизанів та німецько-польської поліції “випадовими базами”.

Однак польський люд зазнав доволі масштабних втрат під час цих нападів, та відверте небажання українських вояків розбиратися, хто був “сексотом”, а хто ні, сповили пізніші бачення про особливий розмах цієї події».

Потім очільники загону “Січ” давало майже схоже роз’яснення своїх дій, але при цьому старалося заспокоїти польське населення, що жили на підконтрольних ним територіях.

У листівці від 17 липня 1943 року “До польського населення” зазначалося: “Міри, що були застосовані до польських людей деяких громад, були способом забезпечення українського люду перед плановою зрадою, і вони не будуть поширюватися на тих поляків-громадян, що стоять на дорозі співпраці з нами [...]”.

Документів з архіву УПА з інших теренів Волинського воєводства, які б говорили про акції 11 і 12 липня 1943 року і мали би підтвердити тезу про широкомасштабну акцію, принаймні досі, не виявлено.

В документах донесення від 11 червня до 10 липня 1943 року командира загону УПА “Крука” згадуються здійснені на той час акції, в результаті акцій “в терені майже неможливо зустрінути якогось поляка. Так як і німці, вони, об’єднались по районних центрах та в більші окружні міста і тільки час від часу проводять напади в теренах”.

На жаль, майже неможливо відтворити з цих незначних даних масштаби проведених акцій чи якісь подробиці їх проведення. Мова йде імовірно, про підсумок кількомісячного збройного конфлікту з поляками від самого початку навесні 1943 року. Звіт обмежується періодом, хронологія якого протікає від 11 червня до 10 липня – дата, яка нас найбільше цікавить, відповідно знаходиться поза межами уваги звітодавця.

В архівно-кримінальній справі на Степана Редешу чотового УПА є багато інформації про українсько-польський збройний конфлікт влітку 1943 року, яку можна там віднайти. Степана Редешу детально розповідає про знищення та руйнування польських селищ у серпні на Любомльщині.

Ми не віднайдемо інформації про широкомасштабну операцію проведену 11-12 липня 1943 року, ані в десятках інших, ані в цій справі, заведених проти колишніх вояків УПА, що їх передивився автор в архіві СБУ.

Враховуючи упередження дослідника до таких архівних документів, як правдоподібного джерела, важко допустити, що б таку інформацію радянські органи слідства приховували від суспільства. Скоріше навпаки, її б радянською пропагандою було б використано й розкрито не тільки органами слідства, але і як доказ тяжких злочинів українських націоналістів.

У німецьких архівних документах теж не знайдено ні одної інформації про проведені акції в цей день. Але ж, окупаційна гітлерівська адміністрація не могла не відзначити такої масштабної операції.

Та й з архівних документів радянських партизан теж не виявлено жодної інформації, про проведені українськими вояками антипольські акції, але ж вони детально доповідали своєму керівництву про події на Волині. Як приклад, серед їхніх доповідей можна знайти дуже детальну інформацію про криваві події, які відбулися у Володимирі-Волинському 18 липня.

“Читаємо в донесенні з’єднання партизанських підрозділів імені Шукова. Що у місті відбувалося побиття великої кількості польського населення українськими націоналістами-бандерівцями, які знаходилися на недільному богослужінні. В костелах і на вулицях поляків били і мордували, в результаті чого було вбито до 1 500 поляків і 18 ксьондзів. Німці не заважали цим кривавим діям і лише через кілька днів надрукували звернення до поляків щоб вони зголосилися йти служити в німецьку жандармерію і поліцію для ведення збройної боротьби з націоналістами”.³⁶

---

³⁶ В’ятрович В. За лаштунками «Волині-43» -Харків 2016- с.142

За іншим повідомлення яке надійшло від загону Бегми за 28 липня є менш конкретизованим і містить такі дані: “Що з 10-го до 20-го липня близько кількох тисяч повстанців-бульбівців атакували кілька польських сіл Вафи, Чутаєтєв, Пісочна, Голи, Сошникино, Тур та інших. На своєму шляху вони все спалили, жорстоко мордували населення, пізніше відійшли на північ. Визначальний збройний опір заподіяло польське населення села Бути, очолив їх ксьондз. Поляки втратили — близько 400 чоловік убитими. На допомогу полякам прийшов загін радянських партизан командиром якого був Дорошенко з Рівненської області, разом вони знищили близько сотні українських повстанців. 6 кулеметів було захоплено як трофеї. Було спрямовано 3 радянських партизанські загони для надання допомоги полякам на боротьбу з повстанцями для виводу нами польського населення”³⁷.

Отже бачимо, що у звіті йдеться мова про антипольську акцію, яка була проведена приблизно в той період часу, що ми досліджуємо, з задіянням великої кількості повстанців. Та і в цьому повідомленні не знаходимо підтвердження про антипольську акцію, що проходила на протязі однієї ночі яка мала б охопити майже сотню польських селищ.

І загальне ствердження що відбулася масштабна скоординована антипольська операція 11 липня та 12 липня охопила велику територію Волині, наразі не здобула документального підтвердження.

Український історик Іван Патриляк у своєму дослідженні обґрунтував сумнівні теорії щодо здатності повстанців провести таку широкомасштабну операцію.

“ Він пише, якщо припустити що для проведення нападу на село потрібно було б виділити хоча б одну сотню (близько 30-40 озброєних чоловік) та близько ста змобілізованих селян, озброєних вилами і сокирами, то ми отримаємо кількість 1,8-4 тисяч вояків, які мали би здійснювати напад 11-го та 12-го липня. Виходить значна кількість як для декількох повітів.

---

³⁷ В'ятрович В. За лаштунками «Волині-43» -Харків 2016- с.144

Зважаючи, якими силами в липні 1943 року розполагала УПА на півдні Волинського воєводства, ми можемо зважити, що мова могла йтися тільки про 20-25 селищ, але не набагато більше. Але навіть враховуючи такі умови це була достатньо складна операція з технічної сторони ”.

І так спробуємо підвести підсумки відомої нам інформацію про акцію 11-го та 12-го липня 1943 року. Напевно, в цю трагічну ніч (як і в багато наступних та попередніх) відбулися протипольські акції, які призвели до загибелі польського населення. Найбільше втрат поляки зазнали у двох селищах на теренах функціонування загону УПА “Січ”.

Проте дані про територіальний масштаб акцій є значно перебільшеною (теза про те, що напади охопили майже не всю Волинь, але у документах мова йдеться тільки про південні терени Володимирського повіту; ствердження про понад півтори сотні підвержених нападу польських селищ, а про кільканадцять мова йде у польських документах).

Думка про перебільшену кількість проведених атак на польські селища стала помилковим висновком, про широкомасштабну антипольську збройну акцію, зроблено висновок про “генеральний антипольський наступ”, який одночасно нібито мав відбутися майже по всіх теренах Волині.

А звідси, зроблено знову-таки, висновок що існував наказ, який визначав повне винищення польського населення, та надавав антипольським нападам детально продуманого характеру широкомасштабної етнічної чистки.

На даний час суспільні дискусії часто набувають загостреного характеру довкола спірних питань минулих часів, особливо в тих державах, які довгий час були позбавлені можливості на об’єктивний, незаідеологізований погляд на історію своєї держави.

Активну роль, звичайно, беруть у них й професійні дослідники та історики. У таких дискусіях їхнє завдання — наближати до фактів та стримувати надмірну політизацію. Задача істориків при цьому, використовувати спеціальні дослідницькі методики та свої професійні методи роботи з первісними джерелами.

Але на превелику жаль, деякі дослідники та історики в оцінці подій 11 липня 1943 року, які проводили дослідження цих подій, відіграли зовсім протилежну роль. Версії, які вони висунули не спиралася на підтверджену джерельну базу, стали підґрунтям для політичних спекуляцій навколо важких сторінок минулого.

Висновки

Отже, напередодні Другої світової війни політична ситуація на Волині й польсько-українські відносини вкрай загострилися. Відносини між польськими властями і українцями були дуже складними. Польська адміністрація виступала як дестабілізуючий фактор. У 1920 році влада підписала військовий договір і військову конвенцію з Петлюрою, а також проігнорувала взяті на себе зобов'язання, які були ухвалені на Конференції Ради Амбасадорів у Парижі що надасть Східній Галичині автономії, а вийшло навпаки – розпочалася інтенсивна полонізація краю. Проводилась антиукраїнська політика яка полягала в переселенні осадників на українські землі, що призвело до безземелля та збідніння українців.

Українці на Волині опинилися в становищі завойованого народу і боролися або за свою рівноправність з поляками, або й повноправність території, на якій вони проживали. Народ використовував всі можливі засоби боротьби за своє визволення, як збройних, так і парламентських. Неприязнь була між офіційними властями, які не бажали рахуватися з правами українців, і українцями Волині, національна свідомість яких у цей час значно зростає. Незважаючи ні на які утиски, український національний рух міцнів, загартовувався.

Наприкінці 30-х рр. ХХ ст. на Волині проводилася політика, спрямована на полонізацію українського населення і перетворення цих земель в етнічно польський край. Програма зміцнення польської присутності на Волині, до реалізації якої приступала нова адміністрація на чолі з воєводою О. Гауке-Новаком, стала логічним завершенням того курсу національної політики, котрий був започаткований військовими чинниками в 1936 р. і проводився за неофіційної підтримки уряду. Посилення полонізаційного тиску у всіх сферах суспільно-політичного життя Волині наприкінці 30-х рр. призвело до різкого загострення українсько-польських стосунків у регіоні та вилилось у драматичні події у взаєминах між двома народами в період Другої світової війни.

Обидва народи – українці і поляки – стали жертвами сформованих ще з давніх історичних обставин та стереотипів, драматичної політики яку вели представники влади, анархії та хаосу, жертвами підступних провокацій, які провадили до українського та польського народів радянський та нацистський тоталітарні режими.

Причини, перебіг подій і наслідки польсько-українського збройного конфлікту 1942-1947 років важко адекватно оцінити, не зважаючи на події Другої Світової війни й з урахуванням характеру польсько-українських взаємовідносин кінця XIX – першої половини XX ст. Бо навіть тепер у Польщі й Україні далеко не всі усвідомлюють, що поляки й українці – народи які були жертвами тоталітарних режимів й понесли великі людські жертви, навіть в сучасному вимірі, громадяни обох країн не можуть а деякі і не хочуть критично оцінювати трагічні уроки “Волинської трагедії” які мусять стати попередженням для нашого та майбутніх поколінь.

На тлі великих за масштабами злочинів щодо цілих народів кількість жертв територіально обмеженого польсько-українського збройного конфлікту на Холмщині, Волині та Галичині може видатись порівняно незначною. Але пам'ять про ці жертви залишилась дуже болісною. Нажаль, слухне обурення жорстокостями, який припустилися обидві сторони, використовується також тими силами, які не бачать згубних наслідків ескалації напруги польсько-українських взаєминах бо свідомо прагнуть зашкодити співпраці сусідів.

Оскільки головні вороги свободи польського й українського народу були ті самі. Поляки боролися за відновлення своєї держави, й українці які теж прагнули відновлення самостійної соборної України повинні були прагнути до союзу. Але, як відомо не тільки не дійшло до реальної співпраці, а навпаки, вибухнув кривавий польсько-український конфлікт на західноукраїнських землях, який включав не лише збройні протистояння між українськими і польськими збройними формуваннями, але й злочинні примусові вигнання та жорстоке нищення мирного населення.

Серед факторів, що зумовили в роки нацистської окупації винятково гостроту конфлікту, слід назвати соціальну та національну напруженість, так і передвоєнною політикою польської держави, а також свідоме роздмухування міжнаціональної ненависті німецько-нацистськими і російсько-більшовицькими чинниками. Також велику роль зіграли провокації зовні та моральну відповідальність тих, що не зуміли або не захотіли протидіяти провокаціям.

Першочерговою причиною непримиренності позицій національних військово-політичних сил обох народів, став намір польського уряду, підтримуваного більшістю суспільства, борючись за включення до польської держави земель, на яких поляки залишались меншинами. Така орієнтація польського керівництва була зумовлена перебільшеною оцінкою ним власних можливостей і недооцінкою українців, які протистояли планам приєднання українських територій до Польщі.

Проблема була в тому, що обидві сторони конфлікту обрали не політичне, а біологічне розв'язання проблеми. Результатом трагічних подій на Волині стали величезні людські ресурси і матеріальні втрати з обох боків.

Шлях до остаточного примирення та порозуміння набагато важчий, ніж до ворожнечі, він очевидно незрівнянно довший від того, яким здається нам сьогодні, тому не терпить поспіху й незважених рішень, а потребує мудрості й стриманості. Знання історії польсько-українських відносин потрібне обом нашим народам, особливо новим поколінням українців і поляків, котрі будуть будувати своє майбутнє. З метою подолання упереджень і усталених стереотипів у дусі поєднання і побудови добросусідських стосунків є також і показ всієї правди про події в західних областях сучасної України та східних областях сучасної Польщі під час Другої світової війни. Це потрібне для того, щоб нез'ясовані до кінця факти не були джерелом недовіри і упередження, не тяжіли над нашими взаємними стосунками.

ДОДАТОК

Треба зауважити, що у книзі Владислава й Єви Семашків, виданій у 2000 р., загальні втрати поляків від рук українців зменшено до 50–60 тис. осіб³⁵ (при цьому польські автори на 2003 р. стверджують про 36 650 осіб, що загинули 1939–1945 рр., з яких поіменно встановлено 19 400)³⁶. Зменшення втрат удвічі і виведення цифри втрат із величезної кількості одиничних фактів створюють враження об'єктивності здійсненої роботи. Однак порівняння даних української та польської сторони щодо тих районів Волині, де це можливо нині зробити, засвідчує значну варіативність одержаних результатів:

– у Володимир-Волинському р-ні: за даними В. і Є. Семашків – 2 532, за даними Ярослава Царука – 616 поляків (різниця понад 4 рази)³⁷;

– у Горохівському р-ні: за даними В. і Є. Семашків – 1 655, за даними українських досліджень – 873 (з них жертвами упівців, ймовірно, стало 710 осіб) (різниця майже у 2 рази)³⁸;

– у Ківерцівському р-ні: за даними В. і Є. Семашків – 1 088, за даними українського дослідника – 226 поляків (із них, на думку дослідника, лише 138 осіб – загинуло від рук упівців) (різниця майже у 5 разів)³⁹;

– у Луцькому р-ні та м. Луцьку: за даними В. і Є. Семашків – 1 290, за українськими даними – 256 (з них ОУНівцями та упівцями – 173) (різниця у 5 разів)⁴⁰;

– у Любомльському р-ні: за даними В. і Є. Семашків – 2 054–2 058, за даними Івана Ольховського – 1837 поляків⁴¹;

– у Маневицькому р-ні: за даними В. і Є. Семашків – 803, за українськими даними – 118 (з них упівцями – 76) (різниця у 6,8 рази)⁴²;

– у Рожищенському р-ні: за даними В. і Є. Семашків – 1 531, за даними українських досліджень – 350 (з них упівцями – 299) (різниця у 4,4 рази)⁴³;

– у Турійському р-ні: за даними В. і Є. Семашків – 3 372, за результатами українських досліджень – 1 032 (з них загинуло від рук упівців – 989) (різниця у 3,3 рази)⁴⁴; – у Шацькому р-ні: за даними В. і Є. Семашків – 377–477, за даними Івана Ольховського – 67 (різниця принаймні понад 5,5 раз) ⁴⁵.

Дані досліджень авторів: Щ. Сєкерка, Г. Команського і К. Булчацького наведені в таблиці

Воєводство	К-ть місцевостей, де встановлено винищення поляків	Документована к-ть замордованих (заокруглена) (1)	К-ть замордованих, імена яких	К-ть жертв оцінена понад встановлене	Правдоподібна к-ть замордованих поляків (заокруглена)
Волинське	1 865	38 600	22 113	21 400	60 000
Львівське	1 007	15 400	6 397	9 395	24 800
Станіславське	422	11 700	3 843	700	18 400
Тернопільське	850	23 000	10 143	4 585	27 600
Разом	4 144	88 700	42 496	42 080	130 800

На VII семінарі істориків, що відбувся у травні 2000 р. були оприлюдненні попередні данні про жертви українсько-польського конфлікту згідно із дослідженнями осередку «Karta»

Територія/втрати		Оціночна кількість жертв	Кількість жертв із встановленими особистими даними	Кількість жертв, данні яких введено в базу
Південно-східна Польща	польські	6500	5300	2800
	українські	7500	5800	2000
Станіславське і Львівське воєводства	польські	15000	8000	0
	українські	?	?	0
Тернопільське воєводство	польські	14800	8000	0
	українські	?	?	0
Волинь	польські	35000	19000	1140
	українські	?	?	0

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Часопис “Сурма” – пресовий орган пропаганди української військової організації / Б.М. Галайко, 2008 р. 114 – 119 ст.
2. Партизанская война на Украине. Дневники командиров партизанских отрядов и соединений. 1941-1944 / Колл. составителей: О. В. Бажан, С. И. Власенко, А. В. Кентий, Л. В. Легасова, В. С. Лозицкий (рук.) – М.: ЗАО Издательство Центрполиграф, 2010. – 670 с. – (На линии фронта. Правда о войне).
3. Кедрин І. Життя–події–люди: Спомини і коментарі. Нью-Йорк, 1976–722 с.
4. Косик В. «Україна і Німеччина у другій світовій війні». – Число 3. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. – 375 с.
5. Микола Лебедь УПА Українська Повстанська Армія Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу заукраїнську самостійну соборну державу І ч. Німецька окупація. СУЧАСНІСТЬ Друге видання 1987-206 с.
6. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 : z uwzględnieniem zmian ustalonych ustawą z dnia 2 sierpnia 1926, zmieniającą i uzupełniającą Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 Lwów –Warszawa-1927
7. ОУН і УПА в 1943 році: Документи. / Упорядники: О. Веселова, В. Дзьобак, М. Дубик, В. Сергійчук. Відпов. Ред. С. Кульчицький. – К.: Інститут історії України НАН України, 2008. – 347 с.
8. ОУН і УПА в 1944 році: Документи. В 2 ч. Ч. 2./ Упорядники: О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук. Відп. ред. С. Кульчицький. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. – 256 с
9. Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках в документах ОУН і УПА: у 2 т. / Відп. ред. та упоряд. В. М. В’ятрович. – Т. 1. Війна під час війни. 1942–1945. – Львів: Центр дослідження визвольного руху, 2011. – 792 с.
10. Пущук І. Волинь та Холмщина в 1943–1944 роках. Українські жертви. Львів: Інститут українознавства ім. Крип’якевича НАН України, 2014. –348 с.

11. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1942–1943): Т. 3 / Упоряд. В. М. Косик. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Львівський державний університет ім. І.Франка; Інститут української археографії і джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України. – 1999. – 384 с.
12. Царук Я. Трагедія волинських сіл 1943 – 1944 рр. Українські і польські жертви збройного протистояння. Володимир-Волинський район / Вступна стаття Ярослава Ісаєвича. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – 189 с.
13. "Пацифікація": польські репресії 1930 року в Галичині / Роман Скакун ; Ін-т історії Церкви Укр. католического університету. - Львів: Вид-во Укр. Католического університету, 2012. - 171 с.
14. Історія України: навч. посіб. / Лазарович М.В. - Київ: Знання, 2013. – 685 с.
15. Енциклопедія історії України: Україна—Українці. Кн. 2 / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во «Наукова думка», 2019. - 842 с..
16. Журнал Український Тиждень, / С.Липовський - Київ, 2010. – № 51 – 55–56 с
17. Крамар Ю.В. Акція окатоличення українців Волині 1938 року: причини, хід та наслідки / Ю. Крамар // Наук. вісн. ВДУ ім. Лесі Українки. Серія іст. Науки. – 2001. – Вип. 5 – с. 127 – 138.
18. Крамар Ю.В. Українсько-Польські взаємовідносини на Волині у міжвоєнний період // Архіви України. - 2013. - № 3. - С. 115-126.
19. Б. Жуків.[Іван Коровицький], Нищення церков на Холмщині в 1938 р. з 25 ілюстраціями, Краків 1940
20. Гулай В. В. Міжетнічна комунікація в Західній Україні в роки Другої світової війни: монографія [Текст] / Василь Васильович Гулай. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. – 464 с.

21. Мотика Г. Від Волинської різанини до операції «Вісла». Польсько-український конфлікт 1943-1947 рр. Авторизований пер. з пол. А. Павлишина, післямова д.і.н. І.Іллюшина [Текст] / Г Мотика . – К.:Дух і літера, 2013. – 360 с.
22. Сергійчук В. Поляки на Волині в роки Другої світової війни / В. Сергійчук. – К. : Укр. вид. спілка, 2003. – 576 с.
23. Купріянович Г. 1938: Акція руйнування православних церков на Холмщині і Південному Підляшші, Холм 2008.- 120 ст.
24. Збірник матеріалів міжнародної наукової конференції “Українсько-польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни: генезис, характер, перебіг і наслідки ” У пошуках правди: Луцьк, 20 -23 травня 2003 р. / Упорядн. В. К. Баран, М. М. Куче-» Луцьк, 20 - 23 травня 2003 р.
25. Ігор Ільюшин Волинська трагедія 1943–1944 рр. – К., 2003, 113 ст.
26. Вбивство Броніслава Перацького. [Електронний ресурс]. 2017 р.
URL <https://futurum.today/vbyvstvo-bronislava-pieratsko-ho-ukrainske-pytannia-vykhodyt-na-svitovu-arenu/>
27. Юрій Макар Холмщина/ Східна Люблинщина у 1942 році / V засідання Українсько-польського форуму істориків 2017 р. 28 ст.
28. В.В. Дашко Діяльність польського партизанського формування під командуванням Роберта Сатановського, 112 – 117 ст.
29. Андрій Жив'юк, Дмитро Кравчук ., Поляки в радянському партизанському русі на території Райхскомісаріату Україна (на прикладі діяльності з'єднання Роберта Сатановського) 2012 р. 111 ст.
30. Кутовий Р. С. Спогади як джерело даних про цивільні жертви українсько-польського збройного конфлікту на Волині в роки Другої світової війни // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. — № 10. — 2011.
31. Кутовий Р. С. Спогади як джерело даних про цивільні жертви українсько-польського збройного конфлікту на Волині в роки Другої світової війни // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. — № 10. — 2011.

32. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Wydział Społeczny. Sprawozdanie № 11/43 // Hoover Institution Archives. Poland. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Box 8, folder 9.
33. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Wydział Społeczny. Sprawozdanie № 4/43 // Hoover Institution Archives. Poland. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Box 609, folder 9.
34. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Wydział Społeczny. Sprawozdanie sytuacyjne z Ziem Wschodnich № 5/44. Październik 1943. — Londyn, 1944 // АЦДВР. — Ф. 30. — К. 10.
35. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Wydział Społeczny. Sprawozdanie № 11/43 // Hoover Institution Archives. Poland. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Box 8, folder 9. 2013 р.
36. Motyka G., Wnuk R. Pany i rezuny. Współpraca AK-WiN i UPA. 1945—1947. — Warszawa, 1997., 207 ст.
37. Олександр Лисенко (Київ) «Українсько-польський конфлікт» Київ, 384 – 392 ст.
38. Микола Кучерепа «Українсько-польський конфлікт: Волинь, 1943 рік». Луцьк 2013 р., 194 – 202 ст.
39. В'ятрович В. За лаштунками «Волині-43», Харків 2016 – 303 ст.
40. Левицький Б. Націоналістичний рух під час другої світової війни // Діалог. – 1979.
41. Ковалевський З. Польське питання у післявоєнній стратегії Української Повстанської армії. // Україна: Наука і культура. – 1993. – Вип.26–27. – С.203.
42. Літопис УПА. Нова серія. Т. 2. Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943 – 1944 / Упоряд. О. Вовк, І. Павленко. – Київ-Торонто, 1999. – 722 с.
43. Літопис УПА. Т.2. Волинь і Полісся. Німецька окупація. – Торонто, 1985. – 256 с.
44. Волинь і Холмщина 1938–1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади / Голова редакційної колегії

Ярослав Ісаєвич. Львів, 2003 (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність, 10 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). – 813 с.

45. Кубійович В. М. Західні українські землі в межах Польщі 1920 – 1939 (етнографічні відношення) УКРАЇНСЬКИЙ ПУБЛІЦИСТИЧНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ Чікаго – Нью Йорк – 1963 – 31 с.

46. Д-р Семен Шевчук Пора сказати правду про наші визвольні змагання, добитися волі для Галицької землі 1918 – 1939 Торонто, Канада 1965 – 280 с.

47. Богдан Михалюк Бунт Бандери (III. Справленне видання) На чужині 1950 – 104 с.

48. Ільюшин І. Армія крайова і українсько-польське протистояння в Західній Україні (1939-1945): дис. док. істор. н. - С. 173.

49. Вісник Дніпропетровського університету. Історія та археологія. - 1998. - Вип.3. -с.69

50. Архів управління СБУ у Волинській області, спр. 11315, т. I, ч. II, арк. 16.

51. Державний архів Рівненської області (ДАРО), ф. Р - 30, оп. 2, спр. 39, арк. 24 В: Літопис УПА. Нова серія. Т.2. Документ № 99 - С. 1 7 2 - 173.

52. Макарчук Степан. Нищення населення на Волині в часи війни (1941 -1945) // Вісн. Львів, ун-ту. Серія історична. - Л., 1999. - Вип. 34. - С. 361 - 365; Макарчук Степан, Втрати населення Галичини в роки Другої світової війни (1939 - 1945) Вісн. Львів, ун-ту. Серія історична. - Л., 2000. - Вип. 35 - 36. - С. 327 - 331.

53. Данилюк Володимир. Вірити занадто боляче... Волинь: хроніка подій 1939 - 1944 років. - Луцьк: Ініціал, 1995. - С. 31.

54. Кондратюк Костянтин. Втрати населення Західної України у 1939 - 1941 рр. // Україна - Польща: Важкі питання. // Матеріали V міжнародного семінару істориків...- Warszawa: Turysa, 2001. - Т. 5. - С. 157.

55. Ткачов Сергій. Польсько-український трансфер населення 1944 -1946 рр. Виселення поляків з Тернопілля. - Т., 1997. С. 139.

56. Луцький Олександр, Науменко Кім. Уроки Другої світової війни // Львів. Історичні нариси. - Л., 1996. - С. 480.
57. Матисякевич Зиновій, Синєвидсько Вижне. Історія селища від найдавніших часів і до наших днів. - Л.: Літопис, 1998. - С. 101.
58. Трохимчук Степан, Волинська трагедія на тлі українсько-польського конфлікту 1939 - 1947 років. - Л. 2003. - С. 17 - 18.
59. Микола Лебедь. Зовнішньо-політична діяльність Генерального Секретаріату закордонних справ УГВР // Літопис Української Повстанської Армії. Т. 26. - Торонто- Львів, 2001. - С. 118.
60. Пущук І. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Рожищенський і Маневицький райони – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 384 с.
61. Antoni Żurowski. W walce z dwoma wrogami. - Warszawa, 1991. - S. 52; Cygan W.K. Op. cit. - S. 70.
62. Кентій А. Українська повстанська армія в 1942-1943 рр. - К., 1999.
63. Резмер В. Позиція і участь українців у німецько-польській кампанії 1939 р. // Україна-Польща: важкі питання. - Варшава, 1999. - Т. 4.
64. Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940-1950-х роках. - К., 2002.
65. Свідерська Н. Українське питання в європейській політиці навесні 1939 року // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. - Л., 2000. - № 7.
66. Фляйшхауэр И. Пакт. Гитлер, Сталин и инициатива германской дипломатии 1938-1939.-М ., 1991.
67. Швагуляк М. З історії українсько-польських взаємин напередодні та під час німецько-польської війни 1939 // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. - К., 1993.
68. Західна Україна під більшовиками. ІХ. 1939. - ІІ. 1941: 36. за ред. М. Рудницької. - Нью-Йорк, 1958.

69. Torzecki R. Polacy i Ukraińcy . - Warszawa, 1993.
70. Гарбарчук Р., Романчук В. За два місяці до війни // Волинь, 1995. - 22 серп.